

Osmanlı Tasavvuf Tarihine Kaynaklığı Açısından Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'ye Dair Bir İnceleme*

Lütfiye Öztatlıcı**

Öz

Sâdık Vîcdânî, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına şahitlik etmiş hatırı sayılır bir müellif ve sûfidir. Mektupçuluk, tahrirat müdürlüğü, başkatiplik yaparak devlet dairelerinde görev alma imkânı bulmuştur. Aynı zamanda tayinleri sebebiyle Kastamonu, Görice, Kosova, Basra, Manastır, Trabzon, Ankara, Bursa, Aydın ve İstanbul gibi şehirlerde ikamet ettiğinden bu şehirlerin vilayet gazetelerinde muharrirlik yapmıştır. Arşiv belgeleri dikkate alındığında onun hem karakteriyle hem de mesleğindeki başarılarıyla âmirlerinin dikkatini çektiği görülmektedir. Sâdık Vîcdânî manevi bir işaretle bütün tarikatların silsilelerini ihtiva eden bir külliyyat tasarladığını belirtmektedir. Bu külliyyat ıstılahları içeren Kamus-ı Turuk-ı Aliyye ve tarikat silsilelerinin olduğu ve Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye adını verdiği iki kısımdan oluşacaktır. Ancak açıklamadığı bazı sebeplerden dolayı sadece dört kitaptan oluşan (Melâmîyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sûfî ve Tasavvuf) Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye isimli çalışmasını tamamlayabilmiştir. Sâdık Vîcdânî'nin sunduğu bilgilerden hareketle bu makalede bahsi geçen Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye isimli eseri incelenmeye çalışılacaktır. Eserin tasavvuf tarihi açısından önemi ise Melâmîyye, Kâdiriyye ve Halvetiyye gibi yaygın olan tarikatlar, pek çok tasavvufî mesele ve kavramlar hakkında önemli bilgiler sunması ve hem kendi dönemine hem kendisinden sonraki döneme kaynaklık teşkil etmesidir. Ayrıca külliyyat, Vîcdânî'nin edindiği malumatı değerlendirmesi, tashihlere yer vermesi ve çelişkili ifadelerle karşılaştığında kendi tercihini belirtmesi hasebiyle akademik bir çalışma olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sûfî, Melâmîyye, Kâdiriyye, Halvetiyye.

A Review of Tomar-i Turuk-i Aliyye as a Source in Ottoman Sufism History

Abstract

Sadık Vîcdani is an important writer and sufi who witnessed the last period of the Ottoman Empire and the first years of the Republic of Turkey. He worked as a correspondent, editor, and chief clerk in official institutions and also worked as a writer in the provincial newspapers of the cities he went to due to his assignments. He resided in cities such as Kastamonu, Görice, Kosovo, Basra, Manastır, Trabzon, Ankara, Bursa, Aydın and İstanbul. In the archive documents we examined, it is seen that he attracted the attention of his superiors with both his personality and his successes in his profession. Vîcdani states that he wrote the work with a spiritual feeling coming from within and that he designed a collection that included the chains of all the orders. This collection will consist of two parts, Kamus-ı Turuk-ı Aliyye, which includes terminology, and

* "Tasavvuf tarihi araştırmalarına kaynaklık açısından Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye" isimli Yüksek Lisans tezimizden üretilmiştir .

** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı.

e-mail: lutfiyeoztatlici@hotmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0009-0000-5830-4814>

Atıf/Citation: Öztatlıcı, Lütfiye. "Osmanlı Tasavvuf Tarihine Kaynaklığı Açısından Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'ye Dair Bir İnceleme". *BAİD* 21 (Haziran 2025), 97-137.

Tomar-ı Turuk-ı 'Aliyye, which includes the chains of the orders. However, he could not complete the collection due to some reasons that he did not explain. Instead, he was able to complete his work called Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye, which consists of four books (Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sufî and Tasavvuf). Based on the information provided by Sadık Vîcdanî, his work named Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, which was mentioned in this article, will be examined. The importance of the work in terms of the history of Tasavvuf is that it provides important information about widespread orders such as the Melâmiyye, Qâdiriyye and Halvetiyye, many Sufi issues and concepts, and that it constitutes a source for both its own period and the period after it. In addition, the collection can be considered an academic study because it evaluates the information Vîcdânî acquired, includes corrections, and states his own preferences when he encounters contradictory statements..

Keywords: Sufism, Sufi, Malamatiyya, Qadiriyya, Khalwatiyya.

Giriş

İlk numuneleri III/IV. yüzyılda görülen tarikatlar, tasavvuf düşüncesinin sistemli hale geldiği müesseselerdir. III. yüzyılda bazı sûfilerin etrafında tasavvufî mektepler kurulmuş ve bu mektepler, kurucularının isimleriyle anılmaya başlanmıştır. Örneğin, *Hakîmiyye* Hakîm et-Tirmizî, *Tayfûriyye* Bâyezîd-i Bistâmî, *Cüneydiyye* Cüneyd-i Bağdâdî ve *Muhâsibîyye* ise Hâris el-Muhâsibî gibi isimlerle tanınmışlardır.

V/XI. asra gelindiğinde ise tasavvufa dair klasik eserler kaleme alınmış ve müelliflerin etrafında yine gruplar oluşmuştur. Bu halkalar, yazarlarına göre *Kuşeyriyye* (Abdülkerim Kuşeyrî) ve *Gazzâliyye* (İmam Gazzâlî) olarak adlandırılmıştır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan mektepler henüz kurumsallaşmadığından VI/XII. yüzyılda tarikat ismiyle temsil edilecek grupların numunelerini oluşturmuştur. Bu yolların her birinin diğerlerinden ayıran özelliği bulunmakla birlikte bazılarının kendine ait silsileleri oluşmaya başlamıştı. Silsilelerin rolü de bahsi geçen fırkaların ve sahip oldukları manevî mirasın kendilerinden sonraki nesillere aktarılmasıdır.

Günümüzde var olan tarikatların önemli bir kısmı bugünkü isimleri ve yapılarıyla, kendilerine ait âdâb, erkan, evrad ve ezkâr gibi unsurlarıyla XII. yüzyıldan itibaren oluşmuş ve zamanla pek çok kola ve şubeye ayrılarak yayılmaya başlamıştır.

Tarikatlar dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, silsileleri oluşturan isimlerin yer aldığı belgeler 'silsilenâme' ya da 'tomâr' olarak adlandırılmaktadır. Bazı tarikatların silsilelerinde yer alan isimlerin aktarıldığı ve incelendiği eserler de bu isimlerle anılmaktadır.

Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye* adlı eserinde, tarikatların oluşum süreçlerini, bu süreçte gelişen kavramları ve İslam coğrafyasında etkili olan Melâmîyye, Kâdiriyye ve Halvetiyye tarikatlarının tarih sahnesine çıkışlarını ve silsilelerini detaylı bir şekilde aktarmıştır. *Tomâr*, klasik ve kendi dönemindeki kaynaklardan yararlanarak silsileleri ve tarikatlardaki önde gelen şahsiyetleri en doğru biçimde belirlemeye çalışmıştır. Bununla birlikte bahsi geçen üç tarikatın şubelerini inceleyerek yaşadığı dönem hakkında da kayda değer bilgiler sunmuştur.

1. Sâdık Vîcdânî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı ve Tasavvufa Yönelişi

Ebû Rıdvân Mustafa Sâdık Vîcdânî 9 Kasım 1866'da (28 Teşrîn-i evvel 1282) Safranbolu'da dünyaya gelmiştir. Babası Kayıkçızâde Mustafa Sâdık Efendi, Ziraat Bankası Kastamonu Şubesi İdare Meclisi kâtibidir. Aile lakapları Kayıkçıoğlu olması hasebiyle 1934'teki Soyadı Kanunu'nda kendilerine 'Kayıkçıoğlu' soyadı verilmiştir. Sâdık Vîcdânî eğitim hayatına Sıbyan Mektebi'nde başlamış ve sonrasında Kastamonu Rüşdiyesi'nde iki yıl okuyup tedrisini tamamlamış ayrıca güzel yazı yazmayı öğrenme isteğiyle sülûs ve nesih hatlarını meşk ederek icazet almıştır.¹

Memuriyet hayatına ise henüz on dört yaşında iken 13 Temmuz 1880 tarihinde Kastamonu Vilayeti İstinaf Mahkemesi'nde babasının yanında kalem mülâzımı (stajyer) olarak başlamış, iki yıl sonra 13 Ocak 1882'de aynı mahkemenin ceza dairesinde zabıt katipliği yapmıştır. Sâdık Vîcdânî bir yandan zabıt katipliğini deruhte ederken diğer yandan da 1885 yılında gönüllü olarak Meclis-i İdare-i Vilâyet müdde-i umumiliği (savcılık) görevini² üstlenmiştir. 16 Şubat 1887

¹ Aziz Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir 1872-1972* (Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1980), 55. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 3, 1561. Ali Birinci-İsmail Kara, "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdânî", *Tarih ve Toplum* 13/78 (1990), 35. Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 24. Mustafa Kara, "İşgal Günlerinde Bursa Vekili Sâdık Vîcdânî", *Bursa Araştırmaları Dergisi* 11 (2005), 22. İbrahim Akyol, "Sadık Vîcdânî ve Çankırı İle İlgili Manzumeleri" *Çankırı Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2007), 221. Semih Ceyhan, "Sâdık Vîcdânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/401-402.

² 3 Eylül 1888 tarihinde de aynı görevi gönüllü olarak yapmaya başlamıştır (Birinci, Kara, "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdânî", 36).

tarihinde de Merkez-i Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dairesi âza mülâzımlığı atanmış ve aynı yıl Kastamonu Mülkî Rüşdiyesi'nde hüsnühat ve askerî rüşdiyede imlâ dersi vermiştir.³

Mektubî-i Vilayet Kalemi müsevvidliğine (kâtiplik) 22 Mart 1888'de geçen Sâdık Vîcdânî böylece vefatına kadar devam edeceği mektupçuluk⁴ mesleğine başlamıştır. Aynı kalemin mümeyyizliğine (22 Kasım 1891-15 Ocak 1892) istihdam edilen Vîcdânî yine bu kalemde 22 Ocak 1895 tarihinde muharrirliğe naklolunmuştur.⁵ 7 Kasım 1864 tarihli kanunda, modern mektupçuluktan farklı olan bu meslekten şöyle bahsedilmektedir: “*Vilâyetin umûr-ı umûmiye-i tahrîriyesi, vilâyet mektupçusu unvanıyla taraf-ı devletten mansûb bir memura muhavvel olup ve maiyetinde bir tahrirat kalemi bulunup dairenin kâffe-i mekâtibât-ı resmiyesi ve evrakının ve kuyudunun muhafazası bu vasıta ile icra kılınacak ve vilâyette bir matbaa olup mektupçuluğunun zîr-i idâresinde bulunacaktır*”.⁶ Vilayet teşkilatında en önemli vazifeleri hatta vali vekilliği görevi icra eden mektupçu protokolde ise üçüncü ya da dördüncü sırada yer almaktadır.⁷

Ailesinin tasavvufî çevrelerle irtibatı olmasının da etkisiyle, döneminin önde gelen sûfîleriyle görüşen Sâdık Vîcdânî, memuriyet yıllarında annesi ve babası Kâdiriyye tarikatına mensup olmasına rağmen Nakşî-Hâlîdî şeyhi Ahmed Mâhir Efendi'ye (ö. 1922) intisap edip 1893'te seyrü sülûkünü tamamlayarak icâzet almaya muvaffak olmuştur.⁸ Ahmed Mâhir Efendi'nin 1882 (1300) senesinde

³ Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, 24-25; Ceyhan, “Sâdık Vîcdânî”, 35/401.

⁴ Mektupçu: Nezâret, vilâyet veya diğer resmî dairelerde yazı işlerini idare etmekle vazifeli en büyük memur (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007), “mektupçu”, 606).

⁵ Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, 25. Birinci-Kara, “Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdânî”, 36.

⁶ Düstûr (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289), 1, 609.

⁷ Birinci-Kara, “Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdânî”, 35. Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, 23.

⁸ Birinci-Kara, “Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdânî”, 35. Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, 24. Ceyhan, “Sâdık Vîcdânî”, 35/401.

hilafet aldığını⁹ göz önünde bulundurduğumuzda Vîcdânî de bu tarihten sonra kendisine biat etmiş olmalıdır.

1861 yılında Kastamonu'da dünyaya gelen Ahmed Mâhir Efendi'nin ailesi Ballıkliefendizâde lakabıyla tanınmaktadır. Ahmed Mâhir Efendi, Şeyh Ahmed Hicâbîye biat edip Nakşî usulüne göre terbiye görmüş ve kendisinden hilafet hırkası giymiştir. 1901 senesinde Kastamonu'dan İstanbul'a giderek Şûrâ-yı Evkaf başkanlığı, hakimlik, istinaf mahkemesi üyeliği yapmış, Meclis-i Meb'ûsan'da ve Büyük Millet Meclisi'nde Kastamonu Milletvekili olmuştur. Ahmed Mâhir Efendi, Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Medresetü'l-Vâizîn'de tefsir ve kelim dersi vermiş ve 4 Eylül 1922'de Kastamonu'da vefat etmiştir.¹⁰

13 Mart 1894'te Sâdık Vîcdânî, Kastamonu Vilayet Gazetesi'nde başmuharrir olarak görev yapmıştır. 1897 yılında Diyarbakir Mektûbî mümeyyizliğine atanmış, ancak bu görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine, aynı unvanla Manastır Vilayeti'ne bağlı Görice Sancağı'nda tahrirat müdürlüğüne tayin edilmiştir. Böylece Kastamonu'daki memuriyet hayatı ve oradaki görevleri sona eren Vîcdânî, Görice'de aynı zamanda Kolonya, İstarve, Kesriye ve Komanova kazalarının âşârını¹¹ toplamaya başlamıştır. Sâdık Vîcdânî, 26 Mart 1899 (14 Zilkade 1316) tarihli bir kararla Görice Sancağı tahrirat müdürü olarak yaptığı başarılı hizmet için "sâniye rütbesine" layık görülmüştür.¹² 1900'de Kosova Vilayeti İdare Meclisi başkâtipliği sırasında üçüncü rütbeden Osmânî nişanı ile ödüllendirilmiştir.¹³ 7 Mayıs 1902 yılında Basra Vilayeti mektupçuluğuna

⁹ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Ahmed Mâhir Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/98.

¹⁰ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Ahmed Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcazetler ve Üç Eseri ile Elyazısı Hatırat'ı Üzerine Notlar", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1989), 71. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Ahmed Mâhir Efendi", 2/98. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. 15-68; Lamia Levent Abul, *Bir Mutasavvıfın Siyasi Hatıraları: Ahmed Mahir Efendi'nin Hatıratı* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2020). Ahmed Mahir Efendi, *Nasrullah Camii Hutbeleri: Ahmed Mâhir Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Hutbe Mecmuası*, haz. Hamdi Nalbant (İstanbul: Büyüyenay Yayınları; 2022), 13-57.

¹¹ Toprak ürünlerinden onda bir oranında alınan vergiye denir.

¹² "... Görice Sancağı tahrirat müdürü Sâdık Vîcdânî ve sevku'l-şuyûh? Kaymakamı Mehmed Şerif Efendilere terfien saniye ... rütbeleri tevcihi ..." Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade, Taltifat [İ.TAL]*, No. 169, Gömlek No. 40, 18.

¹³ "Kosova Vilâyeti Meclis-i İdaresi baş kâtibi izzetlü Sâdık Vîcdânî Efendi'ye üçüncü ve muhasebe-i vilâyet mümeyyizi refetlü İbrahim Efendi'ye dördüncü rütbelere Osmânî nişan-

görevlendirilen Vîcdânî, annesi Kâdiriyye tarikatına mensup olduğu için Bağdat'ta Abülkâdir Geylânî'nin kabrini ziyaret etmiş ve orada postnişîn olan Seyyid Abdurrahman Efendi ile karşılaşmıştır. Bu ziyaretleri sırasında feyz ve bereket elde ettiğine dair bir açıklama da yapmıştır.¹⁴ Ayrıca Sultan II. Abdülhamid, Basra'da Hicaz Demiryolunun yapımı için halktan yardım toplamadaki çabaları nedeniyle de ona bir ödül vermiştir.¹⁵

Manastır valisi Hâzım Efendi, Ocak 1904'te Dahiliye Nezâreti'ne telgraf göndererek münhal olan Manastır Vilayeti mektupçuluğuna ahlak ve ehliyet bakımından uygun olan Sâdık Vîcdânî'nin tayin edilmesini istediğini belirtmiştir.¹⁶ Vîcdânî de Memuriyet-i Mülkiye Komisyonu riyâset-i celîlesine yazdığı telgrafta Basra'nın havasının kendisine iyi gelmediğini belirtmiş ve sağlık heyeti tarafından verilen raporu ileterek Manastır Vilayeti mektupçuluğuna gönderilmesini istedikten sonra,¹⁷ talebi üzerine 16 Ocak 1904'te yeniden Manastır Vilayeti mektupçuluğuna tayin edilmiştir.¹⁸ Basra dönüşü Bombay'a uğrayıp burada bir hafta kadar kalarak Kâdiriyye'nin Hindiyeye şubesinden dervişlerle görüşmüştür. Manastır Vilayeti mektupçuluğu esnasında 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilmiş ve İttihat ve Terakki'nin asıl sebebi bilinmemekle birlikte görevini iyi yapmadığına dair ihbarıyla 11 Temmuz 1908'de Manastır'dan Trabzon mektupçuluğuna sürgün edilmiştir. Ancak 28

ı âlisi itası şeref sudur buyrulan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet penahî icab-i celilinden olmağla ol babda emir ve ferman hazret-i veliyyül emrindir. Fi 1 şaban sene 318 ve fi 11 Teşrinisani sene 316." Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade, Taltifat [İ. TAL]*, No. 234, Gömlek No. 30.

¹⁴ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye- Kâdiriyye*, (İstanbul: Daru'l-Hilafetü'l-Aliyye, H. 1338-1340), 4.

¹⁵ Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, 25-26. Birinci-Kara, "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdanî", 36. Ceyhan, "Sâdık Vîcdânî", 35/401.

¹⁶ "Vilâyet mektupçusu keşfi efendi adliye nezareti celilesi sicil müdüriyetine tayin buyrulmuş olduğundan ahlak ve ehliyeti çakerlerince mücerreb olan Basra Vilâyeti mektupçusu Sâdık Efendi'nin buraya nakl-i memuriyetine ..." Osmanlı Arşivi (BOA), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*, No. 813, Gömlek No. 25, 2.

¹⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye [İ.DH]*, No. 1418, Gömlek No. 6, 3/1.

¹⁸ "Manastır Vilâyeti'nin açık olan mektupçuluğuna Basra Vilâyeti mektupçusu Sâdık Vîcdânî ve meskûr mektupçuluğa Tahrirat Müdürü Suphi Efendilerin ta'yînleri hakkında dâhiliye nezaret-i celîlesinin tezkiresi memuriyet-i mülkiye komisyonundan i'tâ olunan mazmata ve terceme-i hâl varaklarıyla beraber arz ve takdîm olunmuş olmağla ol bâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet penâhî ..." Osmanlı Arşivi (BOA), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye [İ.DH]*, No. 1418, Gömlek No. 6, 7/1.

Kasım günü muhtemelen izin veya istirahat nedeniyle mektupçuluk görevinden ayrılmıştır.¹⁹

12 Ocak 1913'te Ankara Vilayeti Tahrirat Müdürlüğü'ne tayin edilene kadar²⁰ mâzuliyet maaşı alan Vîcdânî 1919 yılının temmuz ayında Hüdâvendigâr (Bursa) Vilayeti mektupçuluğuna görevlendirilmiş²¹ ve orada vali vekilliği yapmıştır. Sâdık Vîcdânî, Bursa'nın 1921'de işgal edilmesi sebebiyle İstanbul'a gelmiş,²² 7 Mart 1925'te Aydın Tasfiye Komisyonu üyeliğine atanmıştır Bu göreviyle de emekliliğe ayrılmıştır. Emekliliğinin ardından İstanbul'a yerleşen Vîcdânî, 22 Ekim 1939'da İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Merkezefendi Cami kible tarafında yer almaktadır.²³ Mezar taşında ise şu ifadeler bulunmaktadır:

SADIK VİCDANİ

1266-1939

RUHUNA FATİHA

Sâdık Vîcdânî, Cumhuriyet'in ilanından sonra vefat ettiği için mezar taşındaki kelimeler ve rakamlar, Osmanlıca harfler ile değil Latin harfleriyle yazılmıştır.²⁴

¹⁹ Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, 26-27. Birinci-Kara, "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdanî", 36-37; Ceyhan, "Sâdık Vîcdânî", 35/401-402.

²⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye [İ.DH]*, No. 1497, Gömlek No. 39, 2/1.

²¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dosya Usulü [İ.DUİT]*, No. 43, Gömlek No. 133, 1/1.

²² Osmanlı Arşivi (BOA), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeyi Muhasebe Kalemi [DH.EUM.MH]*, No. 221, Gömlek No. 39,1.

²³ Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir 1872-1972*, 55. Birinci-Kara, "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdanî", 37-38. Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, 27-28. Kara, "İşgal Günlerinde Bursa Vekili Sâdık Vîcdanî", 22. Akyol, "Sadık Vîcdânî ve Çankırı ile İlgili Manzumeleri", 222. İbrahim Akyol, "Sadık Vîcdânî ve Nagamât-ı Vîcdâniye'si", *Çankırı Araştırmaları Dergisi* 4 (2009), 98. Ceyhan, "Sâdık Vîcdânî", 35/402.

²⁴ Aynı mezar taşında dört isme rastlanmaktadır. Bunlardan ilk Sâdık Vîcdânî'nin isminin hemen altında yer alan "Sadıka (1265-1944) Kayıkçıoğlu"dur. Sadıka Hanım'ın eşi olabileceği kanaatindeyiz. Diğer iki isim ise muhtemelen akrabalarından "Avukat Hüseyin Nafiz Karabudak (1309-1965)" ve "Sare Seniye Karabudak (1897-1975)"tır.

1.2. Eserleri

Sâdık Vîcdânî, 13 Mart 1984'te 28 yaşında iken Kastamonu Vilayet Gazetesi başmuharrirliği yaparak yazı hayatına başlamıştır. Hem mesleği hem de sûfî meşrebi nedeniyle çok sayıda makale, şiir ve eser kaleme almış ve tayin edildiği illerin gazetelerinde de yazıları yayınlanarak eserleri aynı illerin matbaalarında basılmıştır. İlk eserlerinde “Kastamonulu Sâdık Vîcdânî” ismini, oğlu Mehmed Rıdvan'ın iki yaşında vefat etmesinden sonra da “Ebû Rıdvan Mustafa Sâdık Vîcdânî”yi kullanmıştır. Velûd bir yazar olan Vîcdânî'nin bnülemin Mahmut Kemal İnan'ın tespitlerine göre, basılmış ve basılmamış toplamda otuz dört esere sahiptir. Günümüze ulaşabilen eserleri ise şu şekildedir:²⁵

Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye (Melâmîlik, İstanbul, 1338-1340; *Kâdiriyye Silsilenâmesi*, İstanbul, 1338-1340; *Halvetiyye Silsilenâmesi*, İstanbul, 1340-1342; *Sûfî ve Tasavvuf*, İstanbul, 1340-1342), *Perişan*, İstanbul, 1308; *Nağamât-ı Vîcdâniyye*, Kastamonu, 1312; *Cennetmekan Murad Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Hapis Hâli ve Son Vedası*, İstanbul, 1326; *Berk-i Fezâ*, İstanbul, 1327; *Fihrist-i Kur'ân-ı Kerim*, İstanbul, 1330; *Mahallât ve Kurâ Hey'ât-ı İhtiyâriyyesinin Bâhusus Muhtarlarının Kavânîn-i Devlet ve Evâmîr-i Hükümet ile Muayyen Vezâif-i Umûmiyyesini Câmî ve Muvazzah Tâlimâtınâmedir*, Ankara, 1329-1331; *Neşîde-i Cihâd-ı Ekber*, Ankara, 1330; *Dâstânnâme-i Vîcdânî*, Ankara, 1330; *Musahhah ve Muvazzah Tefe'ül-nâme-i Muhyiddîn-i Arabî*, 1332; *Gülbang-i Cihâd-ı Ekber*, Ankara, 1333; *Cuma Namazı*, İstanbul, 1335-1337; *Bayram Namazları*, İstanbul, 1335-1337; *Parasız*, İstanbul, 1337-1340; *Hitâbiyyat*, Bursa, 1336-1338; *Hazret-i Muhammed (a.s.) Niçin Çok Evlendi?*, İstanbul, 1928; *Lübbü'l-Ahzâb li-Cemî'i'l-Ihvân ve'l-Ahbâb*, İstanbul.

2. Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'nin Tahlili

Sâdık Vîcdânî'nin en meşhûr kitabı Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye, tarikatlar ve silsileler hakkında bilgi vermektedir. Eser dört kitaptan oluşmaktadır: *Melâmîyye* (İstanbul, Şehzadebaşı-Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1338-1340), *Kâdiriyye*

²⁵ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3, 1562. Birinci-Kara, “Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdânî”, 38. Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, 27-28. Kara, “İşgal Günlerinde Bursa Vekili Sâdık Vîcdânî”, 23. Akyol, “Sadık Vîcdânî ve Çankırı İle İlgili Manzumeleri”, 222. Ceyhan, “Sadık Vîcdânî”, 35/402. İlyas Tunç, *Sâdık Vîcdânî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 30-63.

(İstanbul, Daru'l-Hilafetü'l-Âliyye, 1338-1340), *Halvetiyye* (İstanbul, Şehzadebaşı-Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1338-1341), *Sûfî ve Tasavvuf* (İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340-1342).

Sâdık Vîcdânî manevî bir hisle eseri kaleme aldığını ve her tarikat için silsilesini içeren bir külliyat oluşturduğunu belirtmektedir. İlk başta hızlı bir şekilde başladığı çalışmasında eksiklerini görünce tekrar araştırmalarına başlamıştır. Ancak, ıstılah kitaplarının ihtiyacını karşılamadığını fark edince, planladığı külliyatı kavramlar (ıstılahât) ve silsileler (selâsil) olmak üzere iki kısımda inceleyeceğini ifade etmiştir. İstılahları kapsayan bölüme *Kâmûs-ı Turuk-ı Âliyye*, silsileleri kapsayan bölüme ise *Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye* isimlerini vermiştir.²⁶ Vîcdânî, *Sûfî ve Tasavvuf* kitabında Aydın'a görevlendirildiği için külliyatın ilk üç kitabının yayınlandığını, müsveddesi tamamlananların ise *Mufasssal Bektaşîyye Silsilenâmesi*, *Rifaiyye Silsilenâmesi* ve *Mufasssal Nakşibendiyye Silsilenâmesi* olduğunu belirtmiştir.²⁷ Ancak *Rifaiyye Silsilenâmesi* ve *Mufasssal Nakşibendiyye Silsilenâmesi* günümüze ulaşmamıştır. Vîcdânî *Bedeviyye Silsilenâmesi*²⁸ ve *Celvetiyye Silsilenâmesi*'ni²⁹ de hazırlayacağını belirtmişse de tamamladığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca *Kâmûs-ı Turuk-ı Âliyye* adıyla basılmış bir eser mevcut değildir. Buradan da anlaşıldığı üzere Vîcdânî, konuyla ilgili planladığı eserlerden yalnızca *Melâmiyye*, *Kâdiriyye*, *Halvetiyye* ve *Bektaşîyye*'yi tamamlayabilmiş ve *Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye* ismiyle birkaçına muvaffak olmuştur.

Mufasssal Bektaşîyye Silsilenâmesi, İsmail Güleç tarafından *Hurûflîk ve Bektaşîlik* başlığıyla yayımlanmıştır (İstanbul, İz Yayıncılık, 2016). İlk dört kitabı ise, İrfan Gündüz tarafından *Tarikatlar ve Silsileleri* adıyla (İstanbul, Enderun Kitabevi, 1995) latin harfleriyle neşredilmiştir. *Melâmiyye*, *Kâdiriyye*, *Halvetiyye* kitapları "*Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Kaynaklık Açısından Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye*" (Uludağ Üniversitesi, 2019) başlığıyla tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

²⁶ Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye-Melâmîlik* (İstanbul: Şehzadebaşı-Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, H. 1338-1340), 4-5.

²⁷ Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye-Sûfî ve Tasavvuf* (İstanbul: Şehzadebaşı-Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1338-1341), 4, dipnot. 1.

²⁸ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 11.

²⁹ Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye- Halvetiyye* (İstanbul: Şehzadebaşı-Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1338-1341), 16, dipnot. 1.

2.1. Melâmîyye

Sâdık Vîcdânî *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye* neşriyatına Melâmîlik risâlesiyle başlamasının özel bir sebebi olmadığını ilk bu risâleyi tamamlaması hasebiyle takdim edildiğini belirtmiş ve mukaddimesinde tasavvufun diğer dinlerden etkilenecek zühur ettiğine dair eleştirilere cevap vererek bu eserinde belki de en önemli konulardan birine değinme imkânı bulmuştur. Ona göre batıdaki alimler tasavvufun kaynağı ile ilgili şu iddialarda bulunmuştur:

1-Müslümanlar tasavvufu Hristiyan rahiplerden ya da İranlılar vasıtasıyla Hintlilerden öğrendi.

2-Tasavvuf, Yeni Eflatunculuk'tan müteessir olarak doğdu.

3-Tasavvuf cereyânı, Ârî ırk³⁰ Sâmi ırka³¹ üstünlüğü çerçevesinde yprımladı.

Bu eleştirilere karşı Vîcdânî, Hintlilerin öğretilerinden biri olan Nirvana ile tasavvufta bu kavrama karşılık geldiği ileri sürülen fenâ arasında benzerlik ya da ilişki bulunmadığını ve Hristiyanlığın İslâmiyet üzerinde bir tesir ika etmediğini söylemiştir. Ona göre tasavvuf Kur'ân ve Sünnet menşeli olup Müslümanların “*Kim Rabbini kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın*”,³² “*Beni çokça zikrediniz*”,³³ “*Allah'ı anmak en büyük ibadettir*” emr-i ilahisinde ve “*Kalpler de demir paslanır gibi paslanır. Onun cilası zikrullahtır*” hadis-i şerifinde olduğu gibi Hazreti Peygamber'in rehberliğinde bir yaşam biçimidir.³⁴

Sâdık Vîcdânî tasavvufun Kur'ân ve Sünnet kaynaklı olduğunu delillendirdikten sonra tetkikleri sonucunda özet bir tasavvuf tarihi ortaya koymuştur. Peygamberimizin Hazreti Ebû Bekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman ve Hazreti

³⁰ XVIII. asırda Hindistan'da keşfedilen Sanskritçe ve Avestik metinler Avrupa dilleri ile Hint-İran dilleri arasında bâriz bir akrabalık olduğunu ortaya çıkarmış ve Hint-Avrupalılar teorisi üretilmiştir. “Hint-Avrupalılar”, “İndo-Germenler” veya ırkçı kesimlerin daha çok tercih ettikleri isimleriyle “Âriler” veya “Aryanlar” adı verilen topluluktur (Ulaş Töre Sivrioğlu, “Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4 (6 Ağustos 2015), 4).

³¹ Sâmi terimi başta Arabistan, Suriye, Irak ve Afrika'nın bazı bölgeleri olmak üzere geniş bir coğrafyada benzer özelliklere sahip diller konuşan Akkadlar, Babililer, Asuriler, Amuriler, Ârâmiler, Süryâniler, Ken'âniler, Nabatîler, Fenikeliler, İbrâniler, Araplar ve Habeşler gibi kavimleri kapsar (Adnan Demircan, “Sâmiiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/75-76).

³² *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Mustafa Öztürk (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), el-Kehf, 18/110.

³³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Mustafa Öztürk (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), Ahzâb, 33/41.

³⁴ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 7-9.

Ali'ye farklı şekillerde zikir telkin ettiğini belirtip onların da bu zikir usullerini tabîine öğreterek hatta her neslin diğer nesle aktarması suretiyle yayıldığını söylemiştir. Yine tasavvufun temelini oluşturan zühdî tavrın tabîinden zâhid ve âbid olarak anılan Vâsıl bin Atâ ve Hasan-ı Basrî tarafından yayıldığından bahsetmiştir. Ayrıca hicrî ikinci asrın ilk yarısında dönemin önde gelen zâhidlerinden Ebû Hâşim el-Kûfî'nin ilk olarak sûfî namıyla anıldığını ve ilk zaviyenin Remle'de bulunduğunu zikretmiştir. Ona göre bu dönem itibarıyla zühhâd ve ubbâd vasıflarıyla tebcil edilen ehl-i zikir zamanla sûfî, sûfiyyûn, sûfiyye lakablarıyla tanınmaya başlanmış bu sûretle tasavvuf kelimesi de zuhur etmiştir.³⁵

Hicrî üçüncü asra gelindiğinde ise tasavvuf, Cüneyd-i Bağdâdî'nin sahv ekolü ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin sekr ekolüyle temsil edilerek onların talebeleri vasıtasıyla Basra, Kûfe, Bağdat, Nîşâbur, Herat, Merv, Buhara ve Fergana gibi geniş bir coğrafyada neşvünema bulmuştur. Yine kınamak³⁶ anlamına gelen melâmet bu dönemde Horasan'da ortaya çıkmış ve melâmet meşrebini seçenlere ise “melâmî” ya da “melâmetî” denilmiştir.³⁷ Sûfiler melâmeti bir neşve olarak Allah yolunda nefisle mücâhede etmek ve mücâhede sırasında kendisini kınayanların kınamasından korkmamak şeklinde tarif etmektedir.³⁸ Vicdânî, görüldüğü üzere melâmî düşüncenin ortaya çıkışını akademik nitelikte bir çalışmayla tasavvuf tarihinde önemli bir yere konumlandırmış ve övgüyle bahsettiği bu neşvenin kendi dönemine etkilerini titizlikle sürdürdüğü incelemeleriyle aktarmıştır.

Sâdık Vicdânî ise melâmetin sözlük anlamını “kınamak ve azalalamak” olarak kabul etmiş ve Ahmet Vefik Paşa'nın (ö. 1308/1891) *Lehçe-i Osmânî*'si, Ali Nazîmâ (ö. 1935) ve Reşad Bey'in (ö. 1914) *Mükemmel Osmanlı Lugatı* dışında ona yer verilmediğini, tarifini yapanların da hataya düştüklerini söylemiştir.³⁹

³⁵ Vicdânî, *Melâmîlik*, 10-13.

³⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi (Beyrut: Darü'l-İhyâi't-Türasî'l-Arabi, 1997), 7/361. Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1977), 226.

³⁷ Vicdânî, *Melâmîlik*, 13-14. Abdurrezzak Tek, *Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 11. Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Akademisi), 2016, 90.

³⁸ Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 179.

³⁹ Vicdânî, *Melâmîlik*, 15.

Ahterî'nin (ö. 1561) melâmetîyi rûsvalık olarak açıklamasına⁴⁰, Ahmet Vefik Paşa⁴¹, Reşad, Ali-Nazîmâ Beyler⁴² ve Şemseddin Sâmî Bey⁴³'in (ö. 1904) tariflerinde "kelbiyyûn ve kalenderâne" ifadelerinin geçmesine şaşırdığını belirtir.⁴⁴ Bu hatanın sebebi olarak da Şemseddin Sâmî Bey'in *Kâmûs-ı Türkî*'yi yazarken İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sine ve Molla Câmi'nin (ö. 898/1492) *Nefahâtü'l-Üns* eserine başvurmadan tarifte bulunduğunu göstermektedir.⁴⁵

Melâmiyye ve mensupları her zaman eleştirilmiştir; bazı sûfiler onları en üst mertebede gösterirken, bazıları ise zemmetmiştir. Sâdık Vîcdânî *Ta'rifât, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Mir'âtü'l-Asfiya fî Sıfâtü'l-Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ* gibi eserlerin melâmîlerden övgüyle bahsetmesini aktardığından, kendisinin de melâmiyyûnu, âbidlerden ve sûfilerden evlâ gördüğü anlaşılmaktadır.⁴⁶

Sâdık Vîcdânî her ne kadar Hücvirî ve Molla Câmi'nin melâmîleri hürmetle andığını belirtmiş olsa da ilgili eserler incelendiğinde eleştirel bir durumla karşılaşılmaktadır. Molla Câmi'ye göre, melâmîler faydalı işlerden ve nafile ibadetlerden asla geri durmazlar. Ancak, ibadetlerini halktan gizleyerek, yalnızca Hakk'a yönelirler. Yine de, bu gizlilik çabası zamanla onların Hakk'tan uzaklaşmalarına yol açmaktadır. Bu yüzden sofiyye (muhlâs), melâmîlerden (muhlîs) üstündür.⁴⁷ Hücvirî ise *Keşfü'l-Mahcûb*'unda melâmeti övmüşse de melâmet talep etmeyi riya olarak tanımlamıştır. Melâmîlerin halkla uğraşmaktan Hakk'a ulaşamadıklarını dervişin ise kalbinde sadece Hakk'ın olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸

⁴⁰ Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari Ahterî, *Ahter-i Kebir* (İstanbul: Matbaa-i Amire, H. 1310), 245.

⁴¹ Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmanî* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, H. 1306), 1342.

⁴² Ali Nazîma-Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati* (Dersâdet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, H. 1319), 853.

⁴³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (Dersâdet: İdam Matbaası, H. 1317), 1399.

⁴⁴ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 16.

⁴⁵ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 17.

⁴⁶ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 17, 25-27.

⁴⁷ Molla Câmi, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâtü'l-Kuds*, çev. ve şerh Mahmud Lâmiî Çelebi. sad. Abdulkadir Akçiçek (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2016), 26-27.

⁴⁸ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 21-128.

Öte yandan Vîcdânî, melâmîleri tarihî süreç üzerinden tasnif ederek ele almış ve bu hususta Harîrîzâde'nin (ö. 1299/1882) üçlü tasnifini benimsemiştir:⁴⁹

2.1.1. İlk Devre Melâmîliği

Hamdûn Kassâr'a (ö. 271/884) nisbet edilen ilk devre Melâmîliği hicrî III. asırda Nişabur'da ortaya çıkmıştır. Bu Melâmîliğe Vîcdânî'nin ifadesiyle Kassâriyye, takipçilerine de Kassâriyyân denir.⁵⁰ Hamdûn Kassâr'ın melâmî pîri olarak tanınmasına rağmen, melâmî meşrep sûfîler ondan önce yaşamıştır. Bu isimlerden bazıları Yahyâ b. Muâz, Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafs el-Haddâd ve Ebû Osman el-Hîrî'dir. Fakat Sâdık Vîcdânî bu isimlere yer vermemiştir.⁵¹

Sâdık Vîcdânî, Hamdûn Kassâr'ın müşşidini eş-Şeyh Ebi'l-Hüseyin Süllem b. Hüseyin el-Bârûsî (ö. 304/916) olarak kaydetmektedir.⁵² Halbuki bazı kaynaklar Ebû Tûrâb en-Nahşebî'den (ö. 245/859) etkilendiğini nakletmiştir.⁵³ Hatta her iki şeyhin sohbetinde bulunduğunu kaydedenler de vardır.⁵⁴ Örneğin Molla Câmî *Nefahâtü'l-Üns*'te Barûsî, Ebû Tûrâb en-Nahşebî ve Ali Nasrabazî (ö. 372/982)⁵⁵ ile sohbet ettiğini belirtir.⁵⁶

Vîcdânî'nin incelemeleri sonucunda Hamdûn Kassâr'ın Hazreti Ebû Bekir'e ulaşan silsilesi şöyledir:⁵⁷

⁴⁹ Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi, *Tibyânü Vesâ'ilî'l-Hakâ'ik fî beyânî selasili't-terâik* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 432), 3/140a-143b. Vîcdânî, *Melâmîlik*, 24.

⁵⁰ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 24-25.

⁵¹ Tek, *Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, 14.

⁵² Vîcdânî, *Melâmîlik*, 29.

⁵³ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 190. İbnü'l-Cevzî, *Sifâtü's-Safve*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1002. Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 372.

⁵⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009), 116; Ebu'l-Alâ Affî, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 163-164.

⁵⁵ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 190.

⁵⁶ Molla Câmî, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, 160.

⁵⁷ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 29-30.

Hazreti Ebû Bekir > Habib bin Muazzam Kureşî⁵⁸ > Muhammed bin Müslim > Ebû İyâz bin Mansur el-Kûfî > Fudayl bin İyâz el-Kûfî > Feth bin Ali el-Mevsîlî > Ebû Hüseyin Süllem bin Hüseyin el-Barûsî > Ebû Sâlih Hamdûn el-Kassar.

Burada dikkati çeken husus *Tibyân* kaynakları arasında olmasına rağmen Vîcdânî'nin Harîrîzâde'den farklı bir silsile oluşturduğudur. Nitekim *Tibyân*'da verilen silsile şöyledir:⁵⁹

Hazreti Ebû Bekir > Cübeyr ibni Mut'îm ibni Nevfelü'l-Kureşî > Muhammed ibni Cübeyrün Nevfelî > Ebû Bekr ibni Müslim ibni Abdullahi'z-Zeherî > Ebû İyâz ibni Mansur ibni'l-Muammerü's-Sülemi'y-yü'l-Kûfî > Ebû Ali Fuzeyl ibni İyâzi'l-Kûfî > Fethibni Aliyyü'l-Mevsîlî > Ebu'l-Hüseyin Sâlim ibni Hüseyini'l-Barusî > Ebû Salih Hamdûnü'l-Kassâr.

Vîcdânî'ye göre her meslekte olduğu gibi Melâmîliğin de pek çok mukallidleri ortaya çıkmış ve bilerek ya da bilmeyerek Melâmîliği taklide özenenler, melâmî tavır ve meşrebinde görünmeye teşebbüs edenler şeriat dairesinden çıkıp zındıklığa varacak davranışlar sergilemişlerdir. Bu hususta Molla Câmi'nin *Nefehâtü'l-üns*'ünden şu satırları nakletmiştir:

*“Şimdiki zamanda bir tâife vardır ki ibâhatı ve tehâvün-i şer’i ve zendekayı ve edebsizliği, hürmetsizliği âdet eylemişlerdir ve ona melâmet diye ad vermişlerdir. Melâmet o değildir ki kişi şer’a hürmetsizlik edip amel ede; tâ ki ona melâmet edeler. Melâmet oldur ki; Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın hizmetinde olup halktan kayırmaya.”*⁶⁰

Bu nakil Vîcdânî'nin gerek öncesinde gerek yaşadığı dönemde “sahte” melâmîlerin varlığını kabul ettiğini ve bunlara karşı dikkatli olunması gerektiği yönünde tavır sergilediğini göstermektedir.

2.1.2. Orta Devre Melâmîliği

Hicrî dokuzuncu asırda Emir Sikkînî'ye nisbet edilen orta devre Melâmîliği'ne Melâmîyye-i Bayrâmîyye'de denilmektedir. Tasavvufun tarikatlarla sistematik

⁵⁸ Hüseyin Vassâf (ö. 1929) Hamdûn Kassâr'ın silsilesinden bu Habib bin Muazzam'ın yerine Cübeyr bin Mut'îm bin Nevfel es-Sahâbî'yi kaydetmiştir (Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, çev. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2015), 5/300).

⁵⁹ Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/143a.

⁶⁰ Lâmiî Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns* (İstanbul: Dârü't-tibâatî'l-âmire, 1289), 114. Vîcdânî, *Melâmîlik*, 32-33.

bir hâle geldiği on ikinci yüzyıldan itibaren Kübreviyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye gibi tarikatları etkileyen melâmet düşüncesi, on beşinci yüzyılda ise Anadolu'da doğup Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429) tarafından kurulan Bayrâmîyye tarikatı içinde tekrar ortaya çıkmıştır. Hacı Bayrâm-ı Velî 'nin 833 (1430) yılında vefatıyla birlikte Bayrâmî geleneği halifelerinden Akşemseddin'e nisbetle "Şemsîyye"⁶¹ ve Bıçakçı Emir Dede'nin melâmî tavrına imâen de "Melâmîyye-i Bayrâmîyye'ye" intikal etmiştir.⁶²

Orta devre Melâmîliği'nin kurucusu kabul edilen Bıçakçı Emir Dede'nin hayatı hakkında çok az bilgi bulunmakla birlikte kendisinden ilk defa bahseden en eski kaynak, Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-İşk* adlı eseridir. Askerî adının Sultan Âmir Dede olduğunu ve insanlar arasında Bıçakçı Emir Dede ismiyle bilindiğini ve Göynük'te doğduğunu belirtmektedir.⁶³ Vîcdânî'ye göre Seyyid olanlara ithaf edilen emir kelimesi sehven umûr olarak okunmuştur. Bu nedenle kendisi de Emir Sikkînî (mesleğinin bıçakçılık olması hasebiyle) adını kullanmayı tercih etmiştir.⁶⁴

Sâdık Vîcdânî'nin orta devre Melâmîliği hakkındaki bazı bilgilerle ilgili eleştirilerini ve bunlara yönelik değerlendirmelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Vîcdânî, Akşemseddin ve Bıçakçı Emir Dede arasında vuku bulduğu nakledilen tâc, hırka, tesbih ve âsayı yakma olayının gerçekleştiğini kabul etmemektedir. Rivayete göre göre Hacı Bayrâm-ı Velî vefat ettikten sonra yerine Akşemseddin geçerek Göynük'e yerleşir. Akşemseddin'e biat eden dervişler zikir yaptığı sırada Emir Dede halkaya katılmadığından Akşemseddin bu duruma kızar ve Emir

⁶¹ Vîcdânî, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ser-halifesi olarak Akşemseddin'i kabul etmektedir (Vîcdânî, *Melâmîlik*, 35).

⁶² Molla Câmi, *Nefahâtü'l-Üns*, 886. Bursalı Mehmed Tahir, *Hacı Bayrâm-ı Veli* (Dersâdet: Matbaa-i Orhaniye, 1925), 3-4. Vîcdânî, *Melâmîlik*, 43. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/434-436; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 33-37. Fuat Bayramoğlu-Nihat Azamat, "Bayramîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992) 5/269-273. Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/442-447. Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 388-394. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 221-222. Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 781-797. Tek, *Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, 16.

⁶³ İsmail Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-İşk'ı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 201.

⁶⁴ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 36, dipnot. 1.

Dede'nin halkaya katılmazsa başından tâcını alacağını söyler. Cuma namazından sonra Emir Sikkînî, Akşemseddin'i evine davet eder ve evinin avlusunda büyük bir ateş yaktırır. Akşemseddin ve dervişler oradayken tâc ve hırkasıyla ateşin için biraz oturur. Ateşin içinden çıktığında sadece tâc ve hırkanın yandığını ve kendisine bir şey olmadığını fark ederler.⁶⁵ Sâdık Vîcdânî, iki şeyh anlaşmazlık yaşasa dahi bunun uzun sürmeyeceğini en azından ateş olayına kadar varmayacağını ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin verdiği tâc, hırka, tesbih ve âsayı yakmayacaklarını ifade eder.⁶⁶ Ayrıca meşreb farkının olgunlaşmamış müridlerin birbirlerine üstünlük sağlamak için münakaşaya dönüştüğünü ve bu durumun melâmî tavra uygun olmadığını belirtir.⁶⁷ Bize göre de yaklaşımı ileri sürdüğü gerekçeler nedeniyle doğru ve tutarlıdır.

b. Sâdık Vîcdânî'nin rahatsız olduğu bir diğer konu da Hacı Bayrâm-ı Velî'nin melâmet anlayışına sahip olduğundan bahsedilmesidir.⁶⁸ La'lizâde'nin Bayrâmîyye tarikatına melâmî meşrebin dahil olmasını Hacı Bayrâm ile başladığını ima etmesini eleştirir. Bu eleştirisinin sebebi şöyledir: La'lizâde eserinde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Beyâzîd-i Bistâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin ruhanîyetlerinden istifade ettiğini böylece kendisinde hem Nakşî hem Halvetî usulünü birleştirdiğini nakletmektedir. Vîcdânî'ye göre La'lizâde bu ifadeyle mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatından dolayı tarafgirane bir tutum sergilemiş ve Bayrâmî melâmîlerin meşrebine Nakşibendî meşrebini mezc etmek istemiştir.⁶⁹

⁶⁵ Mahmud b. Süleyman el-Hanefî el-Kefevî, *Ketâibu A'lami'l-Ahyar min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mani'l-Muhtar* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 690), 361b. Erünsal, XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı, 201. Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/144a. Tek, *Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, 183-184. Sarı Abdullah Efendi, *Semeratü'l-Fuad fi'l-Mebde ve'l-Mead* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288), 241-244. Rifat Efendi, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, 1-2, 233. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/469-470.

⁶⁶ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 42.

⁶⁷ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 45.

⁶⁸ La'lizâde Abdülhakî, *Sergüzeşt/Tarikat-ı Aliyye-i Bayramiyye'den taife-i Melâmîyye'nin an'ane-i iradetleri keyfiyet-i sohbetleri ve aşk-ı muhabbetulla-ha cümleden ziyade râğbetleri beyanındadır* (İstanbul: b.y., 1156), 17. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 37. Tek, *Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, 18. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 298.

⁶⁹ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 44.

c. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatına yakın Emir Sikkînî'den su isteyip birazını içip birazını da ona vermesinin Akşemseddin'e değil de Emir Sikkînî'ye hilafet hırkası giydirdiğine işaret ettiği iddialarına sebep olmuştur.⁷⁰ Vîcdânî'ye göre bu emaneti Akşemseddin'e daha önce vermediği anlamına gelmemektedir. Zira şeyhin sırr-ı velâyeti bir halifeye vermesi gerektiği söylenecek olursa da bu zamana kadar her mürşid bunu bir müridine hasretse tarikatlar bugün inkişafı bulamaz ve birçoğunun adı bile hatırlanmazdı.⁷¹

d. Melâmiyye-i Bayrâmiyye geleneğinde ekseriyetle Pîr Ali Aksarayî'den sonra (ö. 945/1539) kutbiyet makamına oğlu İsmâil Ma'sûkî'nin geçtiği kabul edilir.⁷² İsmâil Ma'sûkî'yi yakından gören biri olan Askerî onun hayatı ve idamı hakkında önemli bilgiler kaydetmektedir. Ma'sûkî'nin irşada ehil olmadığını buna delil olarak da Pîr Ali'nin halifelerinden Ahmed Edirnevî'ye icazet verdiğini fakat oğluna vermediğini göstermektedir.⁷³ Vîcdânî ise Bayrâmî Melâmîleri arasında hakkında idam hükmü verilen İsmâil Ma'sûkî'nin hayatı ve idamıyla ilgili detaylı bilgi vermeden Rıfat Efendi⁷⁴, Müstakîmzâde⁷⁵ ve La'lîzâde⁷⁶'nin kitaplarını kaynak göstererek şathiyeleri sebebiyle Şeyhülislam Kemal Paşazâde'nin fetvası ile At Meydanı'nda idam edildiği kaydetmiştir.⁷⁷ Ancak Ma'sûkî'nin 945 (1539) yılında vefat ettiği dikkate alındığında fetvanın İbn Kemal 945'te hayatta olmadığı için o tarihte şeyhülislam olan Çivîzâde Muhyiddîn Mehmed Efendi tarafından verildiği görülür.⁷⁸ Dikkat çekmek istediğimiz bir diğer konuda Sâdık Vîcdânî'nin o dönemde Askerî'nin *Mir'âtü'l-İşk* isimli eserinden haberdar

⁷⁰ Kefevî, *Ketâib*, 361b.

⁷¹ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 45-49.

⁷² Sarı Abdullah Efendi, *Semeratü'l-Fuad*, 249. Tek, *Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, 189. La'lîzâde, *Sergüzeşt*, 27. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/472.

⁷³ Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-İşk*, 231.

⁷⁴ Rıfat Efendi, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, 1-2/233. Emir Hüseyin Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, haz. Bilal Aktan-Mustafa Güneş (İstanbul: H Yayınları, 2011), 91-92.

⁷⁵ Tek, *Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, 189-190.

⁷⁶ La'lîzâde, *Sergüzeşt*, 28.

⁷⁷ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 52, dipnot. 1.

⁷⁸ Tek, *Bayrâmî Melâmîliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, 190. Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, 333. Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 804. Reşat Öngören, "Şeriat'ın Kestiği Parmak: Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1/1 (Ocak-Haziran 1996), 8-9.

olmadığıdır. Eğer bu kaynağı görme imkânı olsaydı istifade eder yahut aynı düşünceye olmasa dahi fikrini beyan ederdi.

e. Hüsameddin Ankaravî'nin halifelerinden Hamza Bâlî'nin idamından sonra adına izafeten Bayrâmî Melâmîliğine "Hamzavîlik" denmiştir. La'lizâde bu tabiri Melâmîlere karşı olanların melâmîleri töhmet altında bırakmak için söylendiğini nakleder.⁷⁹ Yakın dönemdeki tasavvuf tarihçileri ise böyle bir gerekçe ile değil de Hamza Bâlî'nin bu yolda canını feda etmesinden kaynaklandığına dikkati çekerler.⁸⁰ Nitekim Gölpınarlı ise Hamzavîleri vahdet-i vücudu korkakça değil onu kabul ve ilan ettikleri için "Vahdet fedaileri" olarak tanımlar.⁸¹ Aynı zamanda Melâmîlere Hamzavî lakabını kullananların sadece halk olmadığını, kendilerine de bu ismi yakıştırdıklarını belirtir. Oğlan Şeyh İbrahim Efendi'nin sandukasındaki levhada ve Hacı Kabâyî'nin mezar taşında Hamzavîler kelimesinin bulunmasını bunun nedeni olarak göstermektedir.⁸² Sâdık Vîcdânî ise Hamzavî ifadesinin doğru bulmadığı ayrıca böyle bir şubenin de bulunmadığını belirtmektedir.⁸³

f. Vîcdânî, Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yeryüzündeki halifesini ve her çağda bir tane bulunan kişiyi kutub olarak tanımlamıştır. Kutbiyyet konusunda Melâmîyye-i Bayrâmîyye kaynaklarına serzenişte bulunan Vîcdânî, kutub her devirde bir tane olduğu için Melâmîler'in kendi şeyhlerini kutub olarak görmelerinin doğru olmadığı kanaatindedir. Hamdun Kassâr'a bile bu sıfatın verilmediğini ve bu konuda diğer tarikatlara haksızlık yapıldığını düşünür.⁸⁴

g. Sâdık Vîcdânî, ilk ve orta devre Melâmîliği'ni hakkıyla temsil eden tek kişi olarak kabul ettiği İdrîs-i Muhtefî⁸⁵ ile birlikte silsileyi sonlandırmıştır. Melâmî şeyhlerinin idam edilme sebebi hakkında bilgi vermekten kaçınmış, İsmâil Ma'sûkî dışında sadece Sütçü Beşir Ağa'nın ihtiyarken öldürüldüğünü nakletmekle yetinmiştir. İdam edilmelerinin sebebinin "*cilve-i Rabbânî âsârı*" olarak görse de temel nedeninin vahdet-i vücûd anlayışı olduğunu belirtir.

⁷⁹ La'lizâde, *Sergüzeşt*, 40.

⁸⁰ Kara, "Melâmetiye", 51.

⁸¹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 77.

⁸² Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 74.

⁸³ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 53-56.

⁸⁴ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 83.

⁸⁵ Vîcdânî, *Melâmîlik*, 56.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Hallâc-ı Mansûr'un yolunu izleyen Melâmî şeyhlerinin, manevi bir sarhoşluk içinde söyledikleri sözlerin insanların anlamadığı sözler olduğunu ve bu sebeple başlarını feda ettiklerini ifade eder.⁸⁶ Bu tavır onun, melâmîleri korumadığını aksine anlaşılmadıkları için zaman zaman böyle bir tavırla karşılaştıkları ve mazur görülebilecekleri yönde bir tavır benimsediği söylenebilir.

2.1.3. Son Devre Melâmîliği

Son Devre Melâmîliği, Muhammed Nûru'l-Arabî'ye nisbet edilmektedir. Harîrîzâde Son Devre Melâmîliği'ni Nakşibendiyye tarikatının bir şubesi olarak kabul edip Melâmîyye-i Nûriyye adını vermektedir.⁸⁷

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî el-Bedrî el-Hüseynî el-Mısırî⁸⁸, 1228 (1813) yılında Mısır'da Mahalletü'l-Kübrâ kasabasında doğmuştur.⁸⁹ Harîrîzâde,⁹⁰ Hüseyin Vassâf⁹¹ ve Sâdık Vîcdânî⁹² eserlerinde 1220 tarihini verseler de Muhammed Nûru'l-Arabî'nin "1245 tarihinde Mekke-i Mükerreme'de misafir oldum ve sinnim on yedi idi" şeklindeki ifadesi bu rivayetlerin doğru olmadığını göstermektedir.⁹³ Mısırlı olduğu için "Arap Hoca" ve Hazreti Ali'nin *Noktatü'l-Beyân*'ını şerh ettiği için "Noktacı Hoca" isimleriyle meşhûrdur.⁹⁴ Vîcdânî, halkın bunu bilmediği için Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Fazl-ı Hurûfî'nin (ö. 796/1394) tarikatından atılmış dervişi Sincanlı Mahmud tarafından ortaya çıkarılan

⁸⁶ Vîcdânî *Melâmîlik*, 60-66.

⁸⁷ Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/144b-145a. Vîcdânî, *Melâmîlik*, 84.

⁸⁸ Vîcdânî, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin hayatı ve manevî tecrübeleri hakkında bilgileri Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ından nakletmiştir.

⁸⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmîyye*, haz. Mustafa Tatçı-Burak Anılır. çev. Hasan Fehmi Kumanlıoğlu (İstanbul: H Yayınları, 2014), 5. Yusuf Ziya İnan, *Seyyidü'l-Melâmî Muhammed Nurü'l-Arabî: Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri* (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1971), 9. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 231.

⁹⁰ Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/215a.

⁹¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/119.

⁹² Vîcdânî, *Melâmîlik*, 88.

⁹³ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Menbau'n-nur fi ru'yeti'r-Resul* (İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, 1548), 10b.

⁹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb*, 5. Nihat Azamat, "Muhammed Nûru'l-Arabî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/560. Ali Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: H Yayınları, 2015), 17.

Noktacılık'a mensup olduğunu zannettiklerini ancak bunun kabul edilemeyeceğini belirtir.⁹⁵

1245 (1829) senesinde Mekke'ye giderek hac vazifesini yerine getiren Muhammed Nûru'l-Arabî orada Şeyh İbrahim eş-Şemârikî'ye intisap ederek Halvetiyye-i Şa'bâniyye tarikatından icâzet almıştır.⁹⁶ 1259 (1843) yılında ikinci kez hacca gitmek üzere Hicaz'a doğru yola çıkmış, Mekke'ye gitmeden önce İstanbul'a uğrayıp Nakşibendî-Müceddidî Şeyh Abdülhâlik Kazânî'ye intisap etmiştir. Fakat icazetini bu şeyhin Mekke'deki halifesi Mustafa b. Mahmud et-Trabzonî'den almıştır.⁹⁷ Aynı zamanda Mekke'de Melâmî Muhammed el-Mekkî ile tanışmış ve onun isteğiyle erbain çıkarmıştır. Nûru'l-Arabî yine Mekke'de bulundu dönemde mânâ âleminde Hazreti Peygamber ona Cem' ve Hazretü'l-Cem' makamını, Medine'de ise Cem'ü'l-Cem' makamını, Mısır üzerinden Rumeli'ye dönerken de Makâmü'l-Hitâm (Ahadiyyetü'l-Cem') makamını telkin ettiği belirtilmektedir.⁹⁸ Farklı sebeplerle pek çok şehirde yaşayan Muhammed Nûru'l-Arabî son olarak Usturumca'ya gidip vefatına kadar orada kalmış ve irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür. Usturumca'daki evinde 29 Cemâziyelâhir 1305'te (13 Mart 1888) ahirete irtihal etmiş, vefat ettiği odaya defnedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de hakimiyetini kaybetmesinin ardından türbesinin yerine postane inşa edilmiş, postane yıkılınca kabrinin yeri kaybolmuştur. Mensupları işaret olmak üzere bir ağaç dikmişlerdir.⁹⁹

Sâdık Vicdânî, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin gördüğü rüyaların sahih olduğu kanaatindedir ve bu kanaatini de onun yalan söylemeyeceğine dikkat çekerek şu hadisler üzerinden delillendirir: “Yalanların en büyüğü, kişinin görmediği

⁹⁵ Vicdânî, *Melâmîlik*, 88.

⁹⁶ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Menbau'n-nur*, 10b-11a. Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/215a. Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb*, 5. Vicdânî, *Melâmîlik*, 88-89. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/119. Azamat, “Muhammed Nûru'l-Arabî”, 561. Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, 17-20. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 232-234.

⁹⁷ Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/215a. Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb*, 7.

⁹⁸ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Menbau'n-nur*, 13a-13b. Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/216a-b. Vicdânî, *Melâmîlik*, 91-92.

⁹⁹ Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/217a. Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb*, 7. Vicdânî, *Melâmîlik*, 93. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/120. Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 240-241. İnan, *Seyyidü'l-Melâmî Muhammed Nûru'l-Arabî*, 26. Azamat, “Muhammed Nûru'l-Arabî”, 30/561. Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî*, 32.

rüyayı gördüm demesidir”¹⁰⁰ ve “*Her kim beni rüyada görürse emin olsun ki beni görmüştür çünkü şeytam benim suretime giremez.*”¹⁰¹ Ona göre tarikatta şube kuran kimse, şeyhi tarafından bir beldede mevcut olmayan tarikatı orada neşir ve tamim veyahut halihazırda mevcut iken inkıraz ve unutulmaya maruz bir tarikatı ihya etmek için gönderilir ya da bir şube müessisi tarikatın ana çizgisinden ayrılmadan evrad, adab, ezkarına ilavede bulunur veya tac ve kıyafetteki bazı hususlara yenilik getirir böylece vefatından sonra “*sâhibü’t-tarîka, pîr-i tarîkat, pîr-i sâni*” şeklinde anılmaya başlanır. Bu izahı neticesinde Melâmîyye-i Nûriyye’nin, kidiyye-i Nakşibendiyye’nin bir şubesi olduğuna dair bilginin sadece kendisinden altı sene önce vefat eden halifesi Harîrîzâde’nin eserinde yer aldığını, Nakşibendiyye meşâyihine sorduğunda ise böyle bir şubeden haberdâr olmadıkları cevabını aldığını aktarmaktadır. Dolayısıyla ona göre böyle bir şube yakıştırmadan ibarettir. Bununla birlikte Ahmed Rıfkı’nın (ö. 1935) *Bektâşî Sırrı* eserinde Muhammed Nûru’l-Arabî’nin melâmîliği müstakil bir tarikat ve meslek haline getirdiği düşüncesini naklederek¹⁰² aynı zamanda Harîrîzâde’nin *Tibyân*’ına derç etmesi hasebiyle Muhammed Nûru’l-Arabî’nin de kendisine Melâmî Şeyhi denildiğinden haberdar olduğu görüşündedir.¹⁰³

Vicdânî, Muhammed Nûru’l-Arabî’ye Melâmî denilmesi konusunda üç sebepten dolayı tereddüt yaşamıştır. Bunlardan birincisi Melâmî Hoca Abdülahad Efendi ve İstanbul’da Arabî’yi yakından tanıyan bazı kişilerin verdiği bilgiye göre, onun giyim ve kuşamında melâmî meşrebini izleri bulunmamaktadır. İkincisi, halktan ziyade beldenin ileri gelenleri ve devlet memurlarıyla yakın ilişkiler içinde olmasıdır. Üçüncüsü ise, Hazreti Peygamber’i rüyasında görüp onun övgüsüne mazhar olduğunu anlatması, bu durumun manevi derecesini ortaya koyacağını bilmesine rağmen bunu gizlemek yerine ifşa etmesidir.¹⁰⁴

Nûru’l-Arabî’nin Nakşibendî ve Halvetî tarikatlarından sülûk ve irşâda izni olmakla birlikte Harîrîzâde, Ahmed es-Sâfi, Abdürrahim Efendi gibi müridlerine de bu iki tarikattan hilafet hırkası giydirmiş kendisinin ya da halifelerinin hiç kimseye Melâmî ismiyle bir tarikat verdiğine rastlanmamıştır. Halvetî-Şabanî büyüklerinden aynı zamanda melâmî neşveye de sahip olan Âmiş Efendi (ö.

¹⁰⁰ Buhârî, Tabir, 45.

¹⁰¹ Buhârî, Tabir, 2, 10.

¹⁰² Ahmed Rıfkı, *Bektâşî Sırrı* (İstanbul: Bekir Efendi Matbaası, H. 1325), 2/101.

¹⁰³ Vicdânî, *Melâmîlik*, 95- 98.

¹⁰⁴ Vicdânî, *Melâmîlik*, 99-100.

1338/1920) de Halvetiyye ve Naşibendiyye usulü üzere icazet vermiştir. Nitekim tasavvuf araştırmacılarından bir zât ondan Melâmîlik tarikatı icazeti vermesini talep etmiş ancak Âmiş Efendi Halvetî usul üzere manevî terbiyede bulunmayı tercih etmiş yine Âmiş Efendi'nin çok sevdiği halifelerinden biri olan Şemseddin Paşa'ya da Halvetî icâzetini vermiştir. Vicdânî'ye göre eğer Melâmiyye adında özel bir tarikat olsa idi herkesten önce ona bu tarîkten icâzet vereceği şüphesizdir. Yine Nûru'l-Arabî ile irtibatlı olan Bursalı Mehmed Tahir'e hangi tarikattan olduğu sorulduğunda Halvetî tarikatı, Melâmî meslek ve meşrebindeyim demiştir. Bütün bu verilerden hareketle Vicdânî konuyla ilgili şu sonuca varmıştır: Muhammed Nûru'l-Arabî Melâmîlik unvanı adı altında bir tarikat tesis etmemiş, Melâmîlik müstakil bir tarikat olmayıp ilk devre Melâmîliği siredince ittihaz edilebilecek meslek ve meşrepten ibaret kabul edilmiştir.¹⁰⁵

2.2. Kâdiriyye

Abdülkâdir Geylânî'ye nisbet edilen İslam dünyasının ilk tarikatı Kâdiriyye'dir.¹⁰⁶ Abdülkâdir Geylânî 470 (1078) tarihinde Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Gılan bölgesinin Neyf kasabasının Büştîr köyünde dünyaya gelmiştir. Günümüzde bu bölge aynı isimle İran sınırları içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁷ İlmî ve tasavvufî bir çevrede yetişen Geylânî on sekiz yaşındayken 488 (1095) yılında Bağdat'a gitmiş¹⁰⁸ ve burada Kur'an ilimleri, fıkıh, hadis, belâgat okumuş ve pek çok âlimin rahle-i tedrisinde bulunmuştur.¹⁰⁹ Abdülkâdir Geylânî fıkıh ilmini tamamlamasının ardından halktan uzaklaşmayı tercih edip Bağdat ve Kerh harabelerinde yirmi beş yıl nefsiyle mücâhede ettiği bir süreç geçirmiş nihayet

¹⁰⁵ Vicdânî, *Melâmîlik*, 100-103, 108.

¹⁰⁶ Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 116. Adalet Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 1/17. Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 285.

¹⁰⁷ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 7. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/51. Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 55-56. Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*, 1/63, 65. Mehmed Ali Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, çev. Tahir Yücel (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 42.

¹⁰⁸ Afîfuddin Abdullah b. Es'ad Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zamân* (Beyrut: Müessetü'l-a'lemî li'l-Matbûât, 1970), 3/351. Zeynüddin Ömer İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer: Tarihu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1996), 2/68. Vicdânî, *Kâdiriyye*, 7.

¹⁰⁹ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, 3/355. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/56. Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 62-63. Gürer, *Abdülkâdir Geylânî*, 61-63. Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*, 1/73-74.

harabelerde dolaşıp ağır şartlarda yaşadığı riyazet ve mücahedeler 513'te (1119) Hammâd ed-Debbâs'a intisap etmesiyle son bulmuştur.¹¹⁰

Ebû Sa'd el-Muharrimî'den (ö. 513/1119) hırka giyen Abdülkâdir Geylânî'nin tarikat silsilesi Cüneyd-i Bağdâdî aracılığıyla Hazreti Ali'ye ulaşmaktadır. Sâdık Vîcdânî, silsilede yer alan Ma'rûf-i Kerhî'nin İmam Ali er-Rızâ ve Davûd et-Tâî'den tarikat aldığını bu nedenle hangisinin doğru olduğuna karar veremediğinden iki rivayeti de yazdığını söyler. Örneğin Abdülkâdir Geylânî'nin oğlu Şeyh Abdurrezzak'tan münteşir şubelerden Abdülhüseynî şubesinin icazetnamelerinde İmam Ali er-Rızâ'dan gelen silsile yazılmış iken yine halifelerinden Şeyh Şemseddin'den meydana gelen Eşrefiyye şubesinde ise diğer silsile tercih edilmiştir. Ma'rûf-i Kerhî'den öncesine ait silsileleri incelediğinde üç durumla karşılaştığını ifade eder.¹¹¹ Bunlar:

a. Sûfîler arasında altın silsile olarak bilinen Peygamberimizin soyundan gelen yüce zevâtın isimleri yer almaktadır.

b. Tâbiînlerin efendisi Hasan el-Basrî'den feyz ve tarikat alan meşâyihın silsilesi bulunmaktadır.

c. "İcazetnamelerin metninde önce altın silsileye yer verilmiş, ardından 'diğer bir rivayete göre' ifadesiyle bu silsileye mensup diğer meşâyih da değinilmiştir.

Abdülkâdir Geylânî vefat edinceye kadar kırk yıl boyunca çarşamba akşamları ve cuma sabahları medresesinde fıkıh, hadis ve tefsir dersleri vermiş, pazar sabahları ise ribatında halka vaazda bulunmuştur.¹¹² Vîcdânî, Geylânî'nin

¹¹⁰ Vîcdânî, *Kâdiriyye*, 7-8. Güner, *Abdülkâdir Geylânî*, 64.

¹¹¹ Nûreddin Ebû'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Cerîr el-Lahmî eş-Şattânûfî, *Behcetü'l-Esrâr ve Ma'dinü'l-Envar fî Menâkibi's-Sâdeti'l-Ahyâr mine'l-Meşâyihî'l-Ebrâr* (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2001), 127-128. Ali el-Kârî, Ali el-Kârî, *Nüzhetü'l-Hâtirü'l-Fâtır fî Tercemeti Seyyidi's-Şerif Abdülkâdir* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, H. 1307), 45. Vîcdânî, *Kâdiriyye*, 8-11.

¹¹² Şattânûfî, *Behcetü'l-Esrâr*, 202. Muhammed Tâzifî, *Kalâidü'l-Cevâhir fî Menâkibi's-Şeyh Abdülkâdir el-Cîlânî* (Kahire: Matbaa-i Meymene, H. 1317), 18, 38.

hicretin 561. yılında¹¹³ Rebûlâhir ayının 8. cumartesi gecesı (11 Şubat 1166)¹¹⁴ yatısı namazından sonra vefat ettiğini kaydeder.¹¹⁵ 1318 yılının Nisan ayında Basra Vilayeti'ne mektupçu olarak tayin edilen Vicdânî, Basra'ya giderken, tıpkı babası gibi Kâdiriyye tarikatına mensup olan annesinin isteğı üzerine, Abdülkâdir Geylânî'nin türbesini ziyaret ettiğini belirtir.¹¹⁶

Üçler, yediler, kırklar gibi unvanlara sahip olan Hak erenlerinin varlığından söz eden Vicdânî, bâtinî alemdeki bu hiyerarşinin zirve noktasının kutbiyyet olduğunu ifade eder. Ona göre bu makama mücadele ve mücadele ile değil Cenâb-ı Hakk'ın tevcihi ile ulaşılır. Böylece Kutbiyyet-i kübrâya yani gavsıyyet derecesine ise Allah'ın tevcihi ile gelen kişi avâm ve havâs herkese yardım eder.¹¹⁷ Vicdânî kaynaklardaki bilgilerden hareketle Geylânî'nin kutbiyyet makamına geçişini şöyle anlatır: Bir Cuma günü, dönemin önde gelen âlimleri, fakihleri ve şeyhleri meclisinde toplandığında, vaaz sırasında Geylânî, ilahi bir emirle "Bu ayağım, bütün Allah velilerinin boynu üzerinde bulunmaktadır" demesi¹¹⁸ ile gavsıyyetini ilan ettiğini ve orada bulunanlar da bu sözü kabul ederek başlarını eğdiğini kaydeder. Sadece vaaz meclisinde olanlar değil aynı anda Ümmüabîde'de bulunan Seyyid Ahmed er-Rifâî, Şam'da Reslân ed-Dımaşkî, Tilimsan'da Ebû Medyen, Hakkari'de Adî b. el-Müsafir, Tafsunc'da Abdurrahman Tafsûncî, Harran'da Hayât b. Kays Harrânî, Sincar'da Süveyd Sincârî, Geylânî'nin sözünü tasdik ve kabul etmişlerdir. Vicdânî, Geylânî'nin bu sözünü şathiye olarak değil hakikat olarak kabul etmektedir.¹¹⁹ Bununla birlikte onun pahalı ve güzel kıyafet giymesi hakkında kutbiyyetiyle bağdaştıramadığı gerekçesiyle yöneltilen eleştirileri kabul etmemiş; sebebini ise gavsıyyet gibi

¹¹³ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, 3/347. Adülvehhab Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr: et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, nşr. Abdurrahman Hasan Mahmud (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2001), 2/286.

¹¹⁴ Ebû'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, nşr. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 18/173.

¹¹⁵ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 33.

¹¹⁶ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 4, 34.

¹¹⁷ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 13-15.

¹¹⁸ Şattânûfî, *Behcetü'l-Esrâr*, 14-15.

¹¹⁹ Şattânûfî, *Behcetü'l-Esrâr*, 17. Vicdânî, *Kâdiriyye*, 16-19.

veliler zümresinin en üstünde bulunan bir kişi için pahalı ya da ucuz kumaşı tercih etmek arasında bir fark olmamasıyla açıklamıştır.¹²⁰

Abdülkâdir Geylânî'nin on üç evladının olduğunu ve hepsinin de ondan hırka giydiğini kaydeden Vicdânî, Şeyh Seyyid Abdülvehhâb'dan bir kolun zuhur ettiğine rastlamadığını¹²¹ ancak Şeyh Abdürrezzak, Şeyh Abdülazîz, Şeyh Seyfeddin ve Şeyh Şemseddin'den çeşitli kolların kurulduğunu belirtmektedir.¹²² Şeyh Abdürrezzak'tan teselsül eden kollar pek çok olup bunlardan dört tanesi İstanbul'a gitmiş ve dört kolun tamamı özellikle ikinci ve üçüncü kol mensupları Rezzâkî¹²³ adıyla anılmışlardır.¹²⁴

1- Şeyh Salih Kolu: Şeyh Salih'in Şeyh Abdürrezzak'tan aldığı Kâdiriyye tarikatı, Şeyh İsmail Rûmî tarafından Anadolu, Rumeli ve İstanbul'a getirilerek yayılmıştır.

2- Şeyh Abdullah el-Hüseynî Kolu: Şeyh Abdullah el-Hüseynî'nin Şeyh Abdürrezzak'tan aldığı Kâdiriyye tarikatı, Şeyh Ali es-Sekkâf'ın halifesi Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Akîl el-Mekkî ile İstanbul'a gitmiştir. Bu zâtın diğer üç silsileyle de Geylânî'ye nisbeti bulunmaktadır.

3- Şeyh Seyyid İmâdüddîn Kolu: Şeyh Seyyid İmâdüddîn'in Şeyh Abdürrezzak'tan aldığı Kâdiriyye tarikatı, Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Akîl el-Mekkî'nin Şeyh Ali b. Yahya'dan feyz almasıyla İstanbul'da ikinci kol ile birleşmiştir.

4- Şeyh Seyyid Osman el-Cîlî Kolu: Şeyh Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis et-Tâlebânî el-Kerkûkî, halifeleri aracılığıyla İstanbul'a ulaşmıştır. Birinci kol, Şeyh İsmail Rûmî'ye bağlı olarak Rûmiyye şubesi olarak ayrıldığından, bu kol, bu şube adıyla anılmaktadır. Dördüncü kol ise, Şeyh Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis et-Tâlebânî'ye ulaştığı için, Hâlisiyye şubesi olarak bilinir ve bu şubeye mensup olanlar bu ismi taşımaktadır.

¹²⁰ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 21.

¹²¹ Harîrîzâde ise Rifâiyye'nin Fazliyye kolunun pîri Seyyid Cemaleddin Muhammed bin Fazlullah el-Hindî el-Burhanpûrî'nin (ö. 1029/1619) Kâdiriyye tarikatı icazetnamelerinden birinin Abdülvehhâb aracılığı ile Geylânî'ye ulaştığını nakletmektedir (Harîrîzâde, *Tibyân*, 3/54a.).

¹²² Vicdânî, *Kâdiriyye*, 36.

¹²³ Sâdık Vicdânî ve günümüz araştırmacıları dışında Rezzâkiyye ifadesi kullanılmamıştır. Kullanılmamasının sebebi ise Abdürrezzak Geylânî aracılığıyla Abdülkâdir Geylânî'ye ulaşan silsilesidir. (Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*, 1/230.)

¹²⁴ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 36-37.

Vicdânî, birinci ve ikinci koldan gelen Edirne Kâdirîhânesi postnişini Şeyh Şâkir Efendi'den feyz almış Şeyh Mustafa Âhî Efendi'ye Âhiyye ismi ile bir şube kurucusu nazarıyla bakıldığını ancak şube kuruculuğu için gerekli olan içtihat ve teceddüd bilgisine rastlamadığını söylemektedir.¹²⁵

Şeyh Seyyid Şemseddin ile yayılan koldan Eşrefiyye şubesi ayrılmış, bu kolun kurucusu Eşrefzâde Şeyh Abdullah er-Rûmî tarafından İznik ve Bursa çevresinde yayılmaya başlamış, ardından İstanbul'da da temsil edilmiştir.¹²⁶

Şeyh Seyyid Abdülaziz'den oluşan kol da Bağdat'ta irşâd seccadesinin hâdimi Nakîbü'l-Eşrâf Şeyh Seyyid Ali Efendi ile İstanbul'da yayılma imkanı bulmuştur.¹²⁷

Sâdık Vicdânî Kâdiriyye'nin şubelerini on iki olarak tespit etmiş, kuruluş ve ortaya çıkışları itibarıyla şu şekilde sıralamıştır:¹²⁸ Esediyye, İseviyye, Ekberiyye, Yâfi'yye, Eşrefiyye, Hilâliyye, Rûmiyye, Garîbiyye, Hâlisiyye, Hammâdiyye-Sumâdiyye, Makdisiyye. Diğer kaynaklarda ismi geçen şubeler hakkında da incelemelerde bulunarak tahminler yapmıştır. Örneğin ona göre *Esmâr-ı Esrâr* ve *Mir'âtü't-Turuk*'ta geçen Hammâdiyye şubesini her iki risâlenin müellifi de *Lugat-ı Tarihiyye* ve *Coğrafiyye*'de geçen Sumâdiyye'yi Hammâdiyye şeklinde nakletmiş ve aynı şekilde *Esmâr-ı Esrâr*'da geçen Halâliyye de Hilâliyye şeklinde yanlış yazılmıştır. Bir diğer yazım yanlışı da Medyeniyye ve Medeniyye arasında bulunmaktadır. Medyeniyye Ebû Medyen el-Mağribî tarafından kurulmuş müstakil bir tarikat olup pîrinin Abdülkâdir Geylânî'den teberrük hırkası giymiş olmasından dolayı Kâdiriyye'nin şubesi kabul edilir. Medeniyye de Şeyh Muhammed b. Hamza Zâfir el-Medenî'ye mensup Şâzeliyye tarikatının şubesidir.¹²⁹ Öte yandan *Tomâr*'da İsmâiliyye, Rûmiyye'nin; Müşâvi'yye'nin de Esediyye'nin diğer isimleri hatta asıl isimleri olarak zikredilmektedir.¹³⁰

Kaynaklarda bazı tarikatların Kâdiriyye'nin şubeleri arasında yer aldığını fark eden Vicdânî bunun sebepleri arasında şunları göstermektedir: Şâzeliyye, Bedeviyye, Sa'diyye'nin şubelerinden kabul edilmesi, silsilelerinde Ebû Medyen

¹²⁵ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 37.

¹²⁶ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 37.

¹²⁷ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 37.

¹²⁸ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 41.

¹²⁹ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 37-40.

¹³⁰ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 37.

el-Mağribî'nin bulunmasıdır. Halbuki her dört tarikat da ana tarikatlara bağlı olup, farklı coğrafyalarda ve farklı zaman dilimlerinde kurulmuştur. Yine Vîcdânî'ye göre Şehâbeddin Sühreverdî'nin Abdülkâdir Geylânî'den teberrük hırkası giymesi hasebiyle Sühreverdîye tarikatını Kâdiriyye'nin şubeleri arasında kabul etmek yanlıştır. Çünkü tarikatın pîri Şehâbeddin Sühreverdî tarikat hırkasını amcası Ebû'n-Necîb Ziyâeddin Abdülkâhir Sühreverdî'den almış olup silsilesi de ayrıdır.¹³¹

Vîcdânî, müridlerin kendi tarikatlarını diğerlerinden üstün görmelerinin ve diğer tarikatları sadece kendi tarikatlarının birer şubesi olarak kabul etmelerinin, bu tür karışıklıklara neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu tutumun, hürmetten kaynaklanıyor olmasının kendi içinde makul görülebileceğini, ancak diğer tarikatları şube olarak kabul etmenin takdir ve tasvip edilmemesi gerektiğini de ifade etmektedir.¹³²

Ekberiyye tarikatının da Kâdiriyye'nin bir şubesi olduğu rivayetini kabul etmeyen Vîcdânî Ekberiyye'yi bütün hak tarikatların toplamı olan müstakil bir tarikat olduğu kanaatine varır. Ona göre Şeyhü'l-Ekber tarikatı tesis etmekle kalmamış, Abdülkâdir Geylânî'ye bağlılığı sebebiyle Kâdiriyye tarikatının yayılmasına da yardımcı olmuştur. Bu hizmetiyle de Kâdiriyye tarikatında iki şube meydana gelmiştir. Şubelerin ilki İmam Yâfi'î'ye (ö. 768/1367), ikincisi ise Abdülganî en-Nablusî'ye (ö. 1143/1731) nisbet edilmektedir.¹³³

Sâdık Vîcdânî 1275 yılında yayınlanan Muhyiddin Efendi'nin *Tomâr-ı Tekâyâ*'sında silsilelerin altında tarikatların isimlerinin yazıldığını söylemektedir. Burada Hâlisiyye şubesine ait silsilesinin altında "Tarîka-i Kâdiriyye-i Hindiyye-i Mahmûdiyye-i Zengene-i Kerkûkiyye-i Mûriyye" ifadesinin yazılı olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebinin şöyle açıklar: "Tarîka-i Kâdiriyye-i Hindiyye" ifadesi silsilenin yirmi yedinci sırasında ismi geçen Şeyh Ahmed el-Hindî el-Lâhorî'nin mensup olduğu Kâdiriyye tarikatına, "Mahmûdiyye-i Zengene" ifadesi silsilenin yirmi sekizinci sırasında ismi geçen Şeyh Mahmud ez-Zengenî et-Talebânî'nin mensup olduğu Kâdiriyye-i Hindiyye tarikatına, "Mûriyye" ise Mûr Ali Baba'ya işaret etmektedir. Ona göre her ne kadar *Tomâr*'ın mürettibi

¹³¹ Vîcdânî, *Kâdiriyye*, 40.

¹³² Vîcdânî, *Kâdiriyye*, 40-41.

¹³³ Vîcdânî, *Kâdiriyye*, 45-46.

Mûriyye şubesinin kurucusu Mûr Ali Baba'yı gösterse de şubenin asıl kurucusu Mûr Ali Baba'nın müşşidi Şeyh Abdurrahman'dır.¹³⁴

Kâdirî silsilenâmesini yazmak için yaptığı araştırmalar sırasında Hammâdiyye şubesine dair detaylı bilgi ya da işaret olmadığını söyleyen Vicdânî, karşılaştığı Kâdirî şeyhlerine sorduğunda ise bilmediklerini, tomârlarda Abdülkâdir Geylânî'nin halifelerinde, ondan sonraki nesillerde ve son dönem şeyhler arasında Hammâd ismine denk gelmediğini aktarmaktadır. Sadece Hammâd ed-Debbâs'ın göze çarptığını, Şeyh Hammâd'ın Abdülkâdir Geylânî'nin ilk şeyhi ve kayınpederi olup Geylânî'den çok önce vefat ettiğini belirtmektedir. Öte yandan ona göre, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*'de Kâdiriyye tarikatının şubeleri arasında yer alan Sumâdiyye ismi, aslında müstensihler tarafından yanlış yazılmıştır. Bu yazım hatası ve bilgisizlik nedeniyle 'Sumâd' kelimesi, 'Hammâd' olarak kaydedilmiştir. *Kâdiriyye Kitabı*'nın son tashihini yapacağı gün bir dostundan Havran'da Abdülkâdir es-Sumâdî isminde bir zâtın kabrinin olduğunu öğrenmiştir. Bu aile Kâdirî tarikatına bağlı olup Abdülkâdir es-Sumâdî de şube müessisi olarak tanınmaktadır. Vicdânî ise bu hususu şimdilik tespit edemediği belirtir.¹³⁵

2.3. Halvetiyye

İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Halvetiyye, Pîr-i Evvel Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer bin Şeyh Ekmeleddin el-Geylânî el-Lâhicî el-Halvetî'ye nisbet edilmektedir. Ömer el-Halvetî, Hazar Denizi'nin güneybatısındaki Geylân bölgesindeki Lâhicân şehrinde dünyaya gelmiştir. Aslen Şirvanlıdır. İlk tasavvuf eğitimini babası Şeyh Ekmeleddin'den aldıktan sonra Harezm'de bulunan amcası Ahî Muhammed el-Halvetî'nin yanına gidip

¹³⁴ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 57-58.

¹³⁵ Vicdânî, *Kâdiriyye*, 64-66.

İbnü'l-Hanbelî (ö. 971/1563-4) *Dürrü'l-Habeb* isimli eserinde Sumâdiyye silsilesinde on üçüncü sırada yer alan Halîl'in oğlu Muhammed es-Sumâdî'yi ziyaret ettiğini belirtmiştir. Kendisinden Şeyh Müslim'in Abdülkâdir Geylânî'nin müritlerinden olduğunu öğrenmiştir. Silsilede dördüncü sırada bulunan Müslim es-Sumâdî'nin oğlu Dâvûd ise Geylânî'nin kızı ile evlenmiştir (İbnü'l-Hanbelî, *Dürrü'l-Habeb fî Tarihi A'yânî Haleb*, nşr. Mahmud Muhammed el-Fahûrî, Yahya Zekerîyya Abbâre (Dimaşk, Menşûratü Vizâratü's-Sekâfe, 1972), 2/168-169). Adalet Çakır'a göre *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye* müellifi Rifat Efendi Sumâdiyye'nin Geylânî'nin damadı aracılığıyla zuhur ettiğini tespit etmiştir. Ancak *Dürrü'l-Habeb*'deki bilgileri edinemediği için isim kargaşasına düşmüştür. Bu hata daha sonra Sâdık Vicdânî tarafından da devam ettirilmiştir (Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*, 1/312-313).

ona intisap ederek sülûkünü yanında tamamlamıştır. Amcasıyla birlikte Lâhicân'ın Herî kasabasına gelen Ömer el-Halvetî, Ahî Muhammed'in vefatından sonra irşâd makamına geçmiş ve bir müddet irşâd faaliyetlerine Herî'de devam edip sonrasında Hoy, Mısır ve Tebriz'de ikamet etme imkânı bulmuştur.¹³⁶ Vefat tarihi ve yeri ile ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte Cemâleddin Hulvî (ö. 1064/1654), Ömer el-Halvetî'nin Tebriz'de 800 (1397) tarihinde vefat ettiğini ve Tebriz yakınlarında Mîr Ali Türbesi civarına defnedildiğini belirtmiştir.¹³⁷ Sâdık Vîcdânî ise onun Herat'ta 750 (1349)¹³⁸ tarihinde, bir rivayete göre ise 800 (1397) tarihinde vefat ettiğini kaydeder.¹³⁹ Hüseyin Vassâf da irtihalinin 823'te (1420) gerçekleştiğini söyler.¹⁴⁰

Halvetiyye tarikatı her ne kadar Ömer el-Halvetî'ye nisbet edilse de teşekkül süreci XIII. asra kadar dayanmaktadır.¹⁴¹ Bu süreci usul, tarikatlaşma, gelişim, tekemmül ve yayılma olarak dört bölüme ayırabiliriz. Sühreverdiyye, Ebheriyye, Zâhidiyye, Halvetiyye ve Safeviyye tarikatlarının silsilelerinin başında Bağdat ve Şam'da yaşayan Şeyh Ebü'n-Necib Abdülkâhir Sühreverdî'nin (ö. 598/1201)¹⁴² bulunması sebebiyle usul devrini tasavvufun tarikatlar döneminin başladığı XII. asra kadar dayandırmak mümkündür.¹⁴³

¹³⁶ Cemaleddin Mahmud Efendi Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1993), 345. Vîcdânî, *Halvetiyye*, 20. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/133. Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler* (İstanbul: Petek Yayınları, 1984), 70-71. Mehmet Serhan Tayşi, "Ömer el-Halvetî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/65. Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 696.

¹³⁷ Hulvî, *Lemezât*, 350.

¹³⁸ Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39/1 (1999), 541.

¹³⁹ Vîcdânî, *Halvetiyye*, 20.

¹⁴⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/133.

¹⁴¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/133. Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 695-696. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 228. Mehmet Nazmi Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat Hediyyetü'l-İhvân: Halvetilik Örneği*, hzr Osman Türer (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 80. Tayşi, "Ömer el-Halvetî", 34/65. Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, 70. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/393. Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 337.

¹⁴² Hulvî, *Lemezât*, 259-261. Sâdık Vîcdânî, Abdülkâhir Sühreverdî'nin vefat tarihinin 563 (1167) olduğunu belirtir (Vîcdânî, *Halvetiyye*, 14).

¹⁴³ Rıhtım, "Halvetiyye Sufiliğinin Şirvan'da Teşekkül Devri Şaban-ı Veliye Uzanan Yolun Kurucu Şahsiyetleri", 11-21.

İkinci dönem olan tarikatlaşma, Cemâleddin Ezherî'nin halifesi Şeyh İbrahim Zâhid Geylânî (ö. 705/1305)¹⁴⁴ ile başlamaktadır. Harîrîzâde, Zâhidiyye tarikatını İbrahim Zâhid Geylânî'ye nisbet etmektedir. Bunun sebebi Halvetiyye usullerinden biri olan zikr-i esmâ-i seb'anın ilk olarak İbrahim Zâhid tarafından belirlenmesidir. İbrahim Zâhid'in halifelerinin en önemlilerinden ikisi Ahî Muhammed el-Halvetî (ö. 780/1378)¹⁴⁵ ve Safiyyüddin Erdebîlî'dir (ö. 735/1334).¹⁴⁶ Vicdânî, İbrahim Zâhid'den sonra silsilenin Şeyh Sadeddin-i Fergânî'nden sonra Ahî Muhammed ile devam ettiğini ve Halvetiyye silsilesinin Fergânî ile teselsül ettiğini kaydetmektedir.¹⁴⁷

Halvetiyye'nin gelişim dönemi ise Ömer el-Halvetî ile başlamaktadır. Vicdânî, Abdülkâhir es-Sühreverdi'nin Mecdüddin Ahmed el-Gazzâlî'ye nisbetini gösteren silsilenin Sühreverdiyye, Desûkiyye, Kübreviyye ve Zeyniyye tarikatlarının kabul ettiği silsile olduğunu belirtmektedir. Ebû Hafs Ömer Vecîhüddin el-Kâdî el-Bekrî'nin silsilesi, Zâhidiyye, Halvetiyye, Ebheriyye, Erdebîliyye-i Safeviyye ve Bayrâmîyye tarikatları tarafından muteber kabul edilen bir silsile olarak kaydetmektedir. Bu silsile aynı zamanda Halvetiyye silsilesidir.¹⁴⁸ Hem isimlerin yazılışı hem de silsiledeki yerlerini tespit hakkındaki araştırması sırasında *Semerâtü'l-fuâd*, *Celvetiyye Silsilenâmesi*, *Mir'âtü'l-makâsîd*, *Tibyân*, *Mir'âtü't-turuk*, *Esmâr-ı Ezhâr* gibi pek çok eserden istifade ettiğini söyleyen Vicdânî şeyhlerin isimlerinde nicelik ve nitelik bakımından farklılıkların sebebinin eski eser ve tomarlara başvurulmaması, tarikat silsilelerinden bahseden kaynakların dikkatli incelenerek yanlışların düzeltilmemesi olarak göstermektedir. Silsilelere bakıldığında karşılaşılan durum onu haklı çıkarmaktadır. Sâdık Vicdânî'nin tespitlerine örneklik teşkil etmesi açısından Halvetiyye silsilenâmelerinde geçen Ebû Ahmed el-Esved ed-Dîneverî, Ebû Muhammed el-Esved ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Ahmed el-Esved ed-Dîneverî, Muhammed Ahmed Esved ed-Dîneverî, Muhammed Esved

¹⁴⁴ Hulvî, *Lemezât*, 319-324. Cemâleddin Hulvî vefat tarihini 705 (1305) olarak kaydetmiştir. Halifesi ve damadı Safiyyüddin (ö. 735/1334), İbrahim Zâhid'e intisap ettikten sonra yirmi beş yıl yanında kalmış ve otuz beş yıl şeyhlik yapmıştır. Bu bilgiler sebebiyle Rıhtım, İbrahim Zâhid'in 700/1300 tarihinde vefat ettiği görüşündedir.

¹⁴⁵ Hulvî, *Lemezât*, 335-338. Vicdânî, Ahî Muhammed'in vefat tarihinin 717 (1317) olduğunu söyler (Vicdânî, *Halvetiyye*, 20).

¹⁴⁶ Hulvî, *Lemezât*, 325-328.

¹⁴⁷ Vicdânî, *Halvetiyye*, 18.

¹⁴⁸ Vicdânî, *Halvetiyye*, 2-3.

ed-Dîneverî, Ahmed Esved ed-Dîneverî isimleri Ebû Ahmed el-Esved'e işaret ediyorken Ebû Muhammed Muhammed Amuyye el-Bekrî, Muhammed b. Amuyyeti'l-Bekrî, Muhammed Amuyyetü'l-Bekrî, Mahmûd Amuyyetü'l-Bekrî, Muhammed Amûmetü'l-Bekrî, Muhammed Amûru'l-Bekrî de Muhammed Amuyye'ye aittir.¹⁴⁹ Tedkikatları sonucunda Ömer el-Halvetî'nin Hazreti Peygamber'e ulaşan silsilesini şu şekilde kaydetmektedir:¹⁵⁰

1. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)
2. Hazret-i Ali
3. Hasan-ı Basrî
4. Şeyh Habib el-A'cemî
5. Şeyh Dâvûd et-Tâî
6. Şeyh Ma'rûf Ali el-Kerhî
7. Şeyh Seriyü's-Sakatî
8. Ebü'l-Kâsım Cüneyd el-Bağdâdî
9. Şeyh Mimşâd ed-Dineverî
10. Ebû Abdullah Muhammed Dineverî
Ebû Ahmed el-Esved Mus'ab Hemedânî 10.¹⁵¹
Muhammed Ameveyh b. Abdullah el-Bekrî 11.
11. Şeyh Ebû Hafs Ömer Vecîhüddin el-Kâdî el-Bekrî 12.
12. Şeyh Ebû Necîb Ziyâeddîn Abdülkâhir el-Bekrî es-Sühreverdî 13.
13. Ebheriyye tarikatı pîri Ebû Reşîd Kutbüddin el-Ebherî 14.
14. Şeyh Rükneddin Muhammed Nehhâs el-Buhârî 15.
15. Şeyh Şehâbeddin Muhammed et-Tebrizî 16.
16. Şeyh Seyyid Cemâleddin Şirâzî 17.
17. Zâhidiyye-i Celvetiyye tarikatının pîri İbrahim Zâhid Geylânî 18.

¹⁴⁹ Vicdânî, *Halvetiyye*, 5-7.

¹⁵⁰ Vicdânî, *Halvetiyye*, 17-19.

¹⁵¹ İkinci silsile isimlerin sağındaki rakamla gösterilmektedir.

18. Şeyh Sadeddin-i Fergânî 19.

19. Şeyh Kerîmüddin Ahî Muhammed b. Nûr el-Halvetî 20.

20. Halvetiyye tarikatını pîri Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Şeyh Ekmeleddin el-Geylânî el-Lâhicî el-Halvetî 21.

Halvetiyye'nin dördüncü dönemi olan tekemmül ve yayılma, Şeyh Seyyid Celâleddin Yahyâ bin es-Seyyid Bahâeddin eş-Şîrvânî ile başlar. Tarikatın Anadolu'ya XV. yüzyılda gelişi se Sadreddin Hiyâvî'nin halifelerinden Amasyalı Pîr İlyâs (ö. 837/1433) ile olmuştur. Halvetiyye'nin Anadolu'da etkisi Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin halifelerinden Dede Ömer Rûşenî, Muhammed Bahâeddin Erzincânî, Ali Alâeddin Rûmî ve Habib Karamânî aracılığıyla devam etmiş ve İstanbul'da yayılması ise II. Bayezid döneminde tarikatın Cemâliyye kolu pîri Cemâl Halvetî ile gerçekleşmiştir.¹⁵²

Sâdık Vîcdânî Halvetiyye'nin şimdiye kadar bir araya getirilmemiş bütün şubelerinin silsilelerini yazmaya çalışarak kırk kadar şube tespit etmiş ve bunlar ortaya çıkış tarihleri itibariyle dört ana şubeye ayırmıştır:¹⁵³

- 1- Rûşeniyye-i Halvetiyye
- 2- Cemâliyye-i Halvetiyye
- 3- Ahmediyye-i Halvetiyye
- 4- Şemsiyye-i Halvetiyye

¹⁵² Molla Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 758. Hulvî, *Lemezât*, 393. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 27-30. Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 338. Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 700-701.

¹⁵³ Vîcdânî, *Halvetiyye*, 40. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/131-132.

Rûşeniyye'den: Demirtâşiyye, Gülşeniyye¹⁵⁴; **Cemâliyye'**den: Sinâniyye, Şabâniyye, 'Assâliyye, Bahşiyye;¹⁵⁵ **Ahmediyye'**den: Ramazâniyye, Sinâniyye, Uşşâkiyye, Mısıryye;¹⁵⁶ **Şemsiyye'**den: Sivâsiyye tarikatları zuhur etmiştir.

2.4. Sûfî ve Tasavvuf

Sûfî ve tasavvuf kelimeleri hakkındaki çalışmalarına lugat kitaplarını inceleyerek başlayan Sâdık Vîcdânî sonrasında ona göre bu iki kavramın menşei ile ilgili rivayet ve tariflerin en önemlilerinin bir arada bulunduğu eserler şunlardır: Kuşeyrî'nin *er-Risâle*, Ayıntabî Seyyid Hafız Mehmed Efendi'nin *Zübdetü'l-hakâik Tercümesi: Gâyetü'd-dekâik*, Ferid Kam'ın *Vahdet-i Vücûd*, Şeyh İmamüddin Muhammed'in *Kitâbü hayâtî'l-kulûb fî keyfiyyeti'l-vusûl ile'l-mahbûb*, İmam Gazzâlî'nin *el-Mûnkızu mine'd-dalâl*'inden alıntılar yapmıştır.¹⁵⁷

Sûfî ve tasavvuf hakkında mevcut olan görüşleri şu şekilde sıralamıştır:

- 1- İslam tasavvufunun batı tasavvufundan iktibas edildiğini, sûfî isminin de Rumca 'sûfîyâ' veya Yunanca 'sofos' kelimelerinden türetildiğini ileri sürenler.
- 2- Tasavvufun Kur'an ve Sünnet kaynaklı olduğunu, sûfî isminin Arapça 'sûf'dan alındığını düşünenler.
- 3- Sûfî isminin 'sûfîyâ' veya 'sofos' kelimelerinden neşet ettiğini, tasavvufun ise Kur'an ve Sünnet kaynaklı olduğunu savunanlar.

¹⁵⁴ Gülşeniyye'den Sezâiyye ve Hâletiyye tarikatları neşet etmiştir.

¹⁵⁵ Şabâniyye'nin şubesi: Karabâşiyye.

Karabâşiyye'nin şubeleri: Nasûhiyye, Bekriyye.

Nâsûhiyye'nin şubesi: Çerkeşiyye.

Çerkeşiyye'nin şubeleri: Halîliyye, İbrâhimiyye.

Bekriyye'nin şubeleri: Kemâliyye, Hıfniyye, Semmâniyye.

Hıfniyye'nin şubeleri: Ticâniyye, Derdîriyye.

Derdîriyye'nin şubesi: Sâviyye-i Halvetiyye.

Semmâniyye'nin şubesi: Halvetiyye (Feyziyye).

¹⁵⁶ Ramazâniyye'nin şubeleri: Cihangiriyye, Buhûriyye, Raûfiyye, Cerrâhiyye, Hayâtîyye.

Sinâniyye'nin şubeleri: Muslihiyye.

Muslihiyye'nin şubesi: Zühriyye.

Uşşâkiyye'nin şubeleri: Cemâliyye.

Cemâliyye'nin şubeleri: Salâhiyye, Câhidiyye.

¹⁵⁷ Vîcdânî, *Sûfî ve Tasavvuf*, 10-21.

4- Sûfî kelimesinin 'safâ, saf, suffice, sûf' gibi asıllardan alındığını kaydeden rivayetleri ve tasavvufun İslâmî bir yapıya sahip olduğunu kabul edenler.

5- Sûfî isminin Yunanca'dan, tasavvufun ise Hind kaynaklı olduğunu iddia edenler.

6- Yukarıda belirtilen kanaatler hakkında bir fikir beyan etmeyen müreddidler.¹⁵⁸

Vicdânî, sûfî isminin "sofu, safvet, suffice, saff, safâ, Safevî, sûfân, safv" kökünden türetilmiş olduğunu kabul etmeyip araştırmalarını sûf, sofiya ve sofos kelimelerine yoğunlaşarak devam ettirmiştir. İlk defa sûfî lakabını alan Ebû Hâşim el-Kûfî 150 (767) yılında vefat ettiğinden bu unvanın ona verilmesi muhtemelen bu tarihten önce 130 ile 150 seneleri arasında olmuştur. Batı ilimlerin Arapçaya çevrilmesi ise Abbasiler Dönemi'nde başlanılmış olup Astroloji ve Geometri'ye ait kitap Halife Mansur (754-775), Matematikçi Öklides'in *Kitâb-ı Öklides* isimli eser Halife Hârûn Reşîd (786-809), Felsefe, Tıp ve aklî ilimlere dair Yunanca ve Süryânîce telif Halife Me'mûn (813-833) döneminde tercüme edilmiştir. Görüldüğü üzere felsefe, Ebû Hâşim'in vefatından yaklaşık yarım asır sonra İslâm aleminde istifadeye sunulmuştur. Vicdânî buradan hareketle sûfî lakabının 'sofiya' veya 'sofos' kelimeleriyle bir alakası olmadığını, yün manasına gelen Arapça 'sûf'dan türetildiğini kaydetmiştir.¹⁵⁹ Ona göre 'Kamîs' yani 'gömlek' giyen bir kimsenin bu gömlek giyişine 'tekammus' ve kendisine de 'mütekammıs' denildiğinden 'sûf' yani 'yün' giyen bir kimsenin yünden kıyafet giymesine 'tasavvuf' kendisine de 'mutasavvıf' denir.¹⁶⁰

Dolayısıyla Vicdânî tasavvufun diğer din ve kültürlerin etkisi ile değil de Kur'an ve Sünnet kaynaklı olduğu gerçeğini vurgulamıştır.

SONUÇ

Sâdık Vicdânî, uzun ve zorlu bir bürokratik hayat sürmesine rağmen mektupçuluk görevini yerine getiren, aynı zamanda yazar ve şair kimlikleriyle tanınan, velûd bir sûfiydi. İncelediğimiz Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye, Vicdânî'nin en

¹⁵⁸ Vicdânî, *Sûfî ve Tasavvuf*, 3-4.

¹⁵⁹ Vicdânî, *Sûfî ve Tasavvuf*, 41-44.

¹⁶⁰ Vicdânî, *Sûfî ve Tasavvuf*, 52.

tanınmış eseridir ve bu eser, Melâmîyye, Kâdiriyye, Halvetiyye tarikatlarını ve onların silsilelerini kapsamaktadır.

Tomâr-ı Turuk-ı ‘Aliyye’nin ilk kitabı “Melâmîyye”dir. Melâmîlik, araştırmalarında diğerlerine göre daha erken tamamlanmış olması nedeniyle başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bir tarikat olarak değil, daha çok bir meşrep olarak ele aldığı Melâmîyye’yi, üç ana bölümde incelemiştir. Birinci bölümde şariat-tarikat kavramlarını, Melâmîyye ve ilk devre Melâmîliği’ni ele almıştır. İkinci bölümde tevhid kavramını, orta devre Melâmîliği’ni açıklamıştır. Melâmîyye-i Bayrâmîyye olarak isimlendirdiği orta devre Melâmîliği’ni Hacı Bayrâmı Velî’nin halifelerinden Bıçakçı Emir Dede’ye nisbet etmektedir. Melâmîyye-i Bayrâmîyye silsilesi içinde yer alan ve idam edilen şeyhlerin idam sebeplerine ve bu süreçte yaşanan problemlere yer vermemiştir. Silsile, İdrîs Muhtefî ile son bulmuş ve onu takip eden dönemdeki meşayih zikretmektense yalnızca Sütçü Beşir Ağa’ya yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Melâmîliğin son dönemi hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. Son devre Melâmîliği’ni ise Muhammed Nûru’l-Arabî’ye nisbet etmiş ancak Muhammed Nûru’l-Arabî, Melâmîlik unvanı adı altında bir tarikat tesis etmemiştir. Ona göre Melâmîlik müstakil bir tarikat olmayıp ilk devre Melâmîliği siretince ittihaz edilebilecek meslek ve meşrepten ibaret kabul etmiştir. Bu kitaba son verirken tarikat ile şariatın birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığını vurgulamış ve diğer tüm tarikatların da nihai amacının, Tarikat-ı Muhammediyye’de birleşmek ve ‘Allah’tan başka varlık yoktur’ mertebesine ulaşmak olduğunu belirtmiştir.

İkinci kitap “Kâdiriyye”dir. Soy kütüğü, tarikat silsilesi, Kâdiriyye silsilesi, ricâlû’l-gayb, teveccüh ve gavsîyyet ilanı, hırka giymek, Kâdiriyye’nin büyük halifeleri, ezkâr ve evrâd, Kâdiriyye’nin şubeleri kitabın bölümleridir. Vîcdânî kuruluş ve ortaya çıkışları itibarıyla Kâdiriyye şubelerini şöyle sıralar: Esediyye, İseviyye, Ekberiyye, Yâfi’iyye, Eşrefiyye, Hilâliyye, Rûmiyye, Garîbiyye, Hâlisiyye, Hammâdiyye-Sumâdiyye, Makdisiyye. Şubelerin silsilelerini naklederken kurucu pîre kadar zikredip, ondan sonraki meşayih’e yer vermemiştir.

Üçüncü kitap, “Halvetiyye” tarikatını derinlemesine ele almaktadır. Serinin en kapsamlı bölümü olan bu kitap, dört ana bölümden oluşur. Sâdık Vîcdânî, Ömer Halvetî’nin silsilesindeki yanlışları dikkatle inceleyerek, bu yanlışlıkları tespit etmiş ve en doğru sonucu bulma çabası içinde olmuştur. Vîcdânî, o güne kadar kimsenin bir araya getiremediği Halvetiyye tarikatının şubelerini birleştirme iddiasıyla yola çıkmış ve bu iddiasını başarıyla gerçekleştirerek kırk farklı şube

tespit etmiştir. Yapmış olduğu araştırmalar neticesinde, bu kırk şubeyi ortaya çıkış tarihleri göz önünde bulundurularak dört ana gruba ayırmıştır. Bunlar: Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye'dir. Diğer müelliflerin kabul ettiği ancak Vidânî'nin kaydetmediği ya da rastlamadığını belirttiği Halvetiyye şubeleri ise Ahmediyye'de Sinobiyye, Cemâliyye'de Şernûbiyye, Uşşâkiyye'de İrşâdiyye, Karabaşıyye'de Arifiyye ve Hüseyniyye, Bekriyye'nin alt şubelerinden Rahmâniyye, Ezheriyye, Mervâniyye, Sibâiyye, Vefâiyye ve Tayyibiyye'dir.

Dördüncü ve son kitap “*Sûfi ve Tasavvuf*” adını alır. Bu kitapta Sûfi ve tasavvuf kavramlarını, doğu ve batı tasavvufu arasındaki farkı anlatır.

Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye eseri sonrasında yazılan hemen her metinde, *Tomâr*'daki temalar ve bilgiler esas alınmış, bu kaynak referans gösterilerek Sâdık Vîcdânî'nin düşüncelerine yer verilmiştir. Vîcdânî'nin kişiliği, fikirleri ve eserleri, sadece kendi zamanında değil, günümüzde de önemli bir rehber olmayı sürdürmektedir.

Kaynakça

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim. “Ahmed Mâhir Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/98. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim. “Ahmed Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcazetler ve Üç Eseri ile Elyazısı Hatırat'ı Üzerine Notlar”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)*. 71-82. Ankara: Gazi Üniversitesi, 1989.
- Affî, Ebu'l-Alâ. *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Ahmed, Rifkî. *Bektâşî Sırrı*. 4 Cilt. İstanbul: Bekir Efendi Matbaası, 1325.
- Ahmed, Vefik Paşa. *Lehce-i Osmani*. 2 Cilt. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1306.
- AHTERİ, Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari. *Ahteri-i Kebir*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1310.
- Akyol, İbrahim. “Sâdık Vîcdânî ve Çankırı ile İlgili Manzumeleri”. *Çankırı Araştırmaları Dergisi* 4 (Ağustos-2007), 221-225.
- Aşkar, Mustafa. “Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (AÜİF) Dergisi* 36 (1999), 535-563.
- Attâr, Feridüddîn. *Evliya Tezkireleri*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Aynî, Mehmed Ali. *İslâmın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî*. çev. Tahir Yücel. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Azamat, Nihat. “Bayramiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/269-273. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

- Azamat, Nihat. "Hacı Bayrâm-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/442-447. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Azamat, Nihat. "Muhammed Nûrû'l-Arabî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/560-563. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bayramoğlu, Fuat. *Hacı Bayram-ı Veli: yaşamı-soyu-vakfı-belgeler*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Birinci, Ali-Kara, İsmail. "Mektupçu, Mutasavvıf, Yazar, Şair Sadık Vîcdânî". *Tarih ve Toplum* 8/78 (İstanbul 1990), 35-38.
- Birinci, Ali. *Tarihin Gölgesinde Meşâhîr-i Meçhûleden Birkaç Zât*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Bolat, Ali. *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım. 2011.
- Bolat, Ali. *Muhammed Nûru'l-Arabî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: H Yayınları, 2015.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul: Kitaphâne-i İslam ve Askerî, 1316.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Hacı Bayram-ı Veli*. Dersâdet: Matbaa-i Orhaniye, 2. Basım, 1344.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî Beyan-ı melamet ve ahval-i melamiyye*. haz. Musatafa Tatçı-Burak Anılır. çev. Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, İstanbul: H Yayınları, 2014.
- Câmî Molla. *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâtü'l-Kuds*. çev. ve şerh Mahmud Lâmiî Çelebi. sad. Abdulkadir Akçiçek. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2016.
- Ceyhan, Semih. "Sâdık Vîcdânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/401-402. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Ceyhan, Semih. *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Cürcânî Seyyid Şerîf. *Ta'rifât*. çev. Abdülaziz Mecdî Tosun. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Çakır, Adalet. *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2012.
- Çelebi Lâmiî. *Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns*. İstanbul: Dârü't-tibbâti'l-âmire, 1289.
- Demircan, Adnan. "Sâmîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/75-76. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Demircioğlu, Aziz. *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir 1872-1972*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1980.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Basım, 2007.
- Enîsî Emir Hüseyin. *Menâkıb-ı Akşemseddin*. haz. Bilal Aktan-Mustafa Güneş. İstanbul: H Yayınları, 2011.
- Erünsal, İsmâil. *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-İşk'ı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

- Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1977.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmîler (tıpkıbasım)*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Gürer, Dilaver. *Abdülkâdir Geylânî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Harîrîzâde Kemâleddin Efendi. *Tibyanu vesaili'l-hakaik fî beyânî selasili't-teraik*. 3 Cilt. İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430.
- Hulvî Cemaleddin Mahmud Efendi. *Lemezât-ı Hulviyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1993.
- Hücvirî. *Keşfü'l-Mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2010.
- İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l Mülûk*. nşr. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Cevzî. *Sıfâtü's-Safve*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbnü'l-Hanbelî Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî. *Dürrü'l-Habeb fî Tarihi A'yânî Haleb*. nşr. Mahmud Muhammed el-Fahûrî-Yahya Zekerîyya Abbâre. 2 Cilt. Dimaşk: Menşûratü Vizâratü's-Sekâfe, 1972.
- İbnü'l-Verdî Zeynüddin Ömer. *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer: Tarihi İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Manzur. *Lisânü'l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab-Muhammed es-Sadık el-Ubeydi. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2. Basım, 1997.
- İnan, Yusuf Ziya. *Seyyidü'l-Melami Muhammed Nurü'l-Arabi: Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*. İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1971.
- İnal İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 3 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.
- Kara, Mustafa. "İşgal Günlerinde Bursa Vali Vekili Sâdık Vîcdânî". *Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültür Dergisi* 11 (2005), 22-25.
- Kara, Mustafa. "Melâmetiye", *İÜİFM Prof. Dr. Sabri Ülgener'e Armağan* 43 (1987), 561-562.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 10. Basım, 2012.
- Kârî Ali, *Nüzhetü'l-Hâtirü'l-Fâtır fî Tercemeti Seyyidi's-Şerif Abdülkâdir*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307.
- Kâşânî Abdürrezzak, *İstîlâhâtü's-Sûfiyye*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2014.
- Kefevî Mahmûd b. Süleyman el-Hanefî. *Ketaibu A'lami'l-Ahyar min Fukahai Mezhebi'n-Nu'mani'l-Muhtar*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, 690.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî. çev. Mustafa Öztürk. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Kuşeyrî Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul, Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2009.

- La'lizade Abdülbaki. *Tarikat-ı Aliyye-i Bayramiyye'den telif-i Melamiyye'nin an'ane-i iradetleri keyfiyet-i sohbetleri ve aşk-ı muhabbetullah cümleden ziyade rağbetleri beyanındadır*. İstanbul: b.y., 1156.
- Mehmed Nazmi Efendi. *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat Hediye-i İlhvân: Halvetilik Örneği*. haz. Osman Türer. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Muhammed Nûru'l-Arabî. *Menbau'n-Nur fî Ru'yeti'r-Resul*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, 1548.
- Nazima Ali-Faik Reşad. *Mükemmel Osmanlı Lugatı*. Dersaâdet: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319.
- Ocak Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Öngören, Reşat. "Şeriat'ın Kestiği Parmak: Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri". *İLAM Araştırma Dergisi* 1/1 (Ocak-Haziran 1996), 8-9.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2012.
- Öngören, Reşat. "Tomar-ı Turuk-ı Aliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Rıhtım, Mehmet. "Halvetiyye Sufiliğinin Şirvan'da Teşekkül Devri Şaban-ı Veliye Uzanan Yolun Kurucu Şahsiyetleri". *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu-Şeyh Şa'bân-ı Velî'yi Anma ve Anlama- 9-27*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Sâmi Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Sarı Abdullah Efendi. *Semeratü'l-fuad fî'l-mebde ve'l-mead*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- Serin, Rahmi. *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*. İstanbul: Petek Yayınları, 1984.
- SİVRİOĞLU, Ulaş Töre Sivrioğlu. "Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2/6 (Ağustos 2015) 2-27.
- Şa'rânî Adülvehhab. *Levâkihu'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr: et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. nşr. Abdurrahman Hasan Mahmud. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2001.
- Şattânûfî Nûreddin Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Cerîr el-Lahmî. *Behcetü'l-Esrâr ve Ma'dinü'l-Envar fî Menâkibi's-Sâdeti'l-Ahyâr mine'l-Meşâyihî'l-Ebrâr*. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2001.
- Tayşi, Mehmet Serhan. "Ömer el-Halvetî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/65. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- TÂZİFÎ Muhammed b. Yahya. *Kalâidü'l-Cevâhir fî Menâkibi's-Şeyh Abdilkâdir el-Cilânî*. Kahire: Matbaa-i Meymene, 1317.
- Tek, Abdurrezzak. *Bayrâmî Melâmiliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi, 2016.
- Tunç, İlyas. *Sâdık Vîcdânî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Uludağ, Süleyman. “Abdülkâdir-i Geylânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/234-239. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. “Halvetiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/393-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım, 2010.
- Uludağ, Süleyman. “Halvet”. *Keşkül* 23/4-9 (2012).
- Vassâf Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 3. Basım, 2015.
- Vicdânî Sâdık. *Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye-Melamîlik*. İstanbul: Şehzâdebaşı-Evkaf-ı İslamiyye Matbaası 1338-1340.
- Vicdânî Sâdık. *Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye-Kadiriyye*. İstanbul: Daru'l-Hilâfetü'l-'Aliyye, 1338-1340.
- Vicdânî Sâdık. *Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye-Halvetiyye*. İstanbul: Şehzâdebaşı-Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1338-1341.
- Vicdânî Sâdık. *Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye-Sufî ve Tasavvuf*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340-1342.
- Vicdânî Sâdık. *Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye*. haz. İrfan Gündüz. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Yâfiî Afifüddin Abdullah b. Es'ad. *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zamân*. 3 Cilt. Beyrut: Müessetü'l-a'lemî li'l-Matbûât, 1970.
- Yağlıkçızade Ahmed Rifat Efendi. *Lügat-i tarihiyye ve coğrafiyye*. 7 Cilt. Ankara: Keygar Neşriyat, 2. Basım, 2004.
- Zehebî Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. nşr. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Nuaym Araksûsî, 20 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1985.

Arşiv Belgeleri

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyyeyi Muhasebe Kalemi [DH.EUM.MH]*. No. 221. Gömlek No. 39-1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 813. Gömlek No. 25-2.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye [İ.DH]*. No. 1418. Gömlek No. 6-3/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye [İ.DH]*. No. 1418. Gömlek No. 6-7/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye [İ.DH]*. No. 1497. Gömlek No. 39-2/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dosya Usulü [İ.DUİT]*. No. 43. Gömlek No. 133-1/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade, Taltifat [İ.TAL]*. No. 169. Gömlek No. 40-18.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade, Taltifat [İ.TAL]*. No. 234. Gömlek No. 30.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Rumeli Müfettişliği Mütferrika Evrakı [TFR.I.M]*. No. 13. Gömlek No. 1202-1/4.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.
The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
